

„NÉVTELEN FÉLISTENEK” VISZONTAGSÁGAI

Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában

The Vicissitudes of Nameless Half-Gods. The Retirement and Benefit Issues of the 1848–49 Hungarian Soldiers between 1867 and 1918

Following the signing of the 1867 Austro–Hungarian Compromise, oppositional politicians and the general public equally urged the state to provide pension for the former Honvéd soldiers of the 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, or for the widowed, orphaned family members of the soldiers. The government, however, delayed the actual solution of the politically delicate issue for decades. Franz Joseph offered his coronation gift of 100,000 Guldens, presented by the Hungarian Parliament in 1867, for the support of the disabled Honvéd soldiers, their widows and orphans. Prime Minister Gyula Andrassy established a private foundation in 1870, with the same intention in mind. It was at the same time, too, that upon the initiative of an oppositional MP, János Vidats, fundraising was started to set up a Honvéd Home for disabled soldiers. The institution was opened in 1872, but since the donations of individuals proved to be insufficient for its work, the government took over the management and nationalized the Andrassy Foundation in 1895. The final solution of the issue was brought about in 1901 when the government acknowledged the right of every former Honvéd soldier over the age of 65 to receive pension benefit, irrespectively of their needs.

Keywords: 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, Austro–Hungarian Compromise of 1867, benefits for Honvéd soldiers, Honvéd Home, eligibility for pension, Franz Joseph, Gyula Andrassy, János Vidats

1904-ben egy ellenzéki képviselő országgyűlési felszólalásában hangzottak el a következő szavak: „Nálunk a honvédségély-, majd nyugdíjúgy annyi vajúdáson ment keresztül, hogy méltán képezhetné egy kis történelmi brosúrnek tárgyát.”¹ A függetlenségi politikus felszólalásával képviselőtársai és a kormány figyelmét igyekezett felhívni az akkor még életben lévő, nagyjából 10 ezer egykori honvéd többségének nyomorúságos helyzetére.

Az 1848–49-es szabadságharc honvédseregének összesen közel 200 ezer katonája közül nagyjából 24 ezren elesetek, továbbá sokan tartós sérülést szereztek a harcok során. Az elesettek özvegyeket, árvákat hagytak maguk után, a rokkantak pedig többnyire munkaképtelenné váltak. Mindemelllett az egykori honvédek a kiegyezést követő évtizedek során egyre nagyobb számban szorultak anyagi segítségre idős koruk miatt is.

A XIX. század második felében kiépülő polgári állam általánosságban feladatának tekintette, hogy gondoskodjék alkalmazottairól és családtagjaikról szolgálati idejük lejáta után, illetve rokkanttá válásuk vagy haláluk esetén. Ennek megfelelően a dualizmus

¹ Képviselőházi Napló, XXVII. (1904.) 248–252. o. Illyés Bálint felszólalása, 1904. július 25.

kori Magyarország költségvetéséből is egyre növekvő összeget különítettek el a katonák és hivatalnokok nyugdíjára, valamint özvegyeik és árváik segélyezésére. Az 1848–49-es szabadságharc honvédeiről való gondoskodás kérdése azonban kínos helyzetbe hozta a kormányzatot. A közvélemény többsége egyértelműen úgy ítélte meg, hogy azok, akik életüket kockáztatták a szabadságért vívott küzdelemben, méltán formálhatnak jogot hazájuk – pénzben is kifejezett – hálijára. A kormánypárti politikusoknak viszont azt is szem előtt kellett tartaniuk, hogy a honvédek egykor uralkodójuk ellen harcoltak. Az uralkodóval, Ferenc Józseffel való együttműködés pedig elengedhetetlen feltétele volt a kiegyezéses rendszernek.

Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye tehát nem elsősorban a pénzügyi források előteremtése miatt vált nehéz kérdéssé. A megoldást sokkal inkább a kiegyezéses rendszernek a múlthoz való ellentmondásos viszonya hátráltatta.² Jelen tanulmány az ebből adódó „vajúdíást”, vagyis a részben államilag támogatott, országos szintű magánsegélyezésektől a tényleges állami gondoskodásig vezető rögs utat igyekszik bemutatni.

A honvédek segélyezésének kérdése a kiegyezés megkötésekor

Az államjogi kiegyezés megkötésével nagyjából egy időben, 1867 tavaszán az 1848–49-es honvédek országszerte helyi egyletek létrehozásába kezdtek. A következő év nyaráig összesen 87 egylet alakult meg, amelyek többsége megyei, illetve kerületi, kisebb része városi szintű szervezetként működött. Az egyletek elsődleges feladatuknak tekintették, hogy igazolást bocsássanak ki a szabadságharcban részt vett honvédek számára. 1868 nyarán a honvédegyletek összesen nagyjából 60 ezer igazolt tagot tartottak számon.³

Igazolást mindenkinek a lakóhelyén működő honvédegylet adott ki saját hatáskörében, a külföldön élő honvédek igazolását pedig a buda-pesti egylet vállalta magára. A tisztek személyazonosságuk igazolása mellett tisztí kinevezési okmányukkal, vagy ennek hiányában a szabadságharc alatt megjelenő hivatalos *Közlöny* kinevezésüket közlő számával bizonyíthaták honvéd mivoltukat. Gondot jelentett azonban, hogy a tisztek egy része és a közkatonák többsége semmilyen hivatalos irattal nem rendelkezett a szabadságharc alatti tevékenységéről. Ezekre az esetekre a buda-pesti honvédegylet azt az ajánlást adta ki, mint egységesen követendő gyakorlatot, hogy az egyletek fogadják el, ha az illető el tudja mondani parancsnokai nevét, a fontosabb csatákat, amelyekben részt vett, illetve megemlíti „egyéb érdekes körülményeket”, és két igazolt honvédtársa tanúskodik mellette. Az igazolás kiadásáról jegyzőkönyvet vettek fel. A buda-pesti honvédegylet egyúttal arra is kérte a többi, hogy írják össze a hősi halált halt vagy a szabadságharc után elhunyt honvédek neveit.⁴

1867-ben elsőként az országban a buda-pesti honvédegylet jött létre, amelynek ideiglenes bizottmánya április 6-án alakult meg. Ennek előzményeként a későbbi jegyző, Mikár

² Erről a kérdésről bővebben: *Cieger* 2011. 27–42. o. A honvédek segélyezésének ügyéről: 32–34. o.

³ *Mikár* 1869.; *Mikár* 1891. XIII–XVII. o. Vö.: *Farkas* 2010. 3. 532–538. o.

⁴ *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.); *Mikár* 1869. (Előszó) Vö.: *Farkas* 2010. 534–535. o.

Zsigmond főhadnagy⁵ lakásán március 21-én összegyűlő pesti és budai honvédtisztek emlékiratot intéztek a magyar országgyűléshez, amelyet három nappal később átadtak az országház elnökének. Az emlékiratban sürgették a szabadságharcban megsebesült és munkaképtelenné vált katonák, az elesettek özvegyei és árvái, valamint a harcban való részvétel miatt állásukat vagy nyugdíjukat veszített honvédek megsegítését. Az irat „a nemzetgyűlés 1848-as ígéretére” hivatkozott. Pontos jogszabályt azonban sem ekkor, sem később nem említettek a honvédek, nem véletlenül.⁶

A magyar hadseregről rendelkező 1848. évi XXXIII. törvény nyolcadik bekezdése valóban tartalmazta a következőket: „Mindazon közvitézi és hadtiszi egyének illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatában az ellenség előtt magokat kiténtették, vagy élelmük megszerzésére bénulás miatt tehetetlenekké lettek, valamint az elhullottak családairól az álladalom gondoskodik.” A törvényt az országgyűlés augusztus 29-én elfogadta, szentesítésére azonban soha nem került sor. Helyette, hogy meg lehessen kezdeni a Jellačić betörése miatt sürgetővé vált toborzást, az országgyűlés szeptember 12-én Kossuth Lajos javaslatára határozatot fogadott el a fenti törvény uralkodói szentesítés nélküli életbe léptetéséről. Az akkor elfogadott szöveg azonban már csak a hadi érdemeket szerzett katonák jutalmazását tartalmazta, a munkaképtelenné vált honvédekről, illetve az elesettek rászoruló családtagjairól való gondoskodást nem említette.⁷ Az 1867-ben megfogalmazott kérdés jogalapja tehát vitatható volt, ám a honvédek helyzetének javítását a közvélemény jelentős része nemcsak emberbaráti, de nemzeti ügynek is tekintette.

Az országgyűlésben az ülőhelyükről szélsőbaloldalinak nevezett 14 képviselő azonnal felkarolta a volt honvédek ügyét. 1867. március 27-én törvényjavaslatot nyújtottak be az országgyűlésben, amely kötelezte volna a kormányt, hogy megfelelő költségvetési források biztosításával az elesettek özvegyeiről és árváiról segélyekkel, a rokkanttá és munkaképtelenné vált honvédekről nyugdíjjal, a munkaképesekről pedig a felállítani tervezett Magyar Királyi Honvédseregben vagy más állami hivatalban való alkalmazással gondoskodják.⁸

A kiegyezést teljes egészében elutasító és magukat Kossuth híveinek nevező szélsőbaloldali képviselők számára a volt honvédek ügye és ezzel együtt a szabadságharc küzdelmeinek felemlegetése kiváló lehetőséget nyújtott a kialakulóban lévő rendszer legitimitásának megkérdőjelezésére. Nem meglepő tehát, hogy a szervezetileg még az ellenzéki Balközép Párthoz tartozó, de már külön frakcióüléseket tartó kis képviselőcsoportnak éppen ez volt az első saját törvényjavaslata.⁹ A törvényjavaslat tárgyalását azonban leszavazta

⁵ Mikár Zsigmond (1826 vagy 1827–1906) Arad megyei, görög katolikus vallású, román származású család tagja volt. A szabadságharc alatt a feldunai hadtestben harcolt, Bona Gábor szerint főhadnagyi rangot ért el. *Bona* 1998. II. k. 491. o. A buda-pesti honvédegyletnek azonban 1867-ben századosként lett alapító tagja és jegyzője, majd 1867 októberében országos főjegyzővé választották. 1868-ban névkönyvet adott ki a szabadságharc még életben lévő főtisztjeiről az egyes honvédegyletek adatai alapján. Ezt szerette volna az altisztek és közkatonák névsorával kiegészíteni, de miután a honvédegyleti mozgalom vezetésében dúló politikai harcok következtében 1868-ban leváltották főjegyzői tisztségéről, munkáját nem tudta folytatni. 1890-ben, ismét országos főjegyzőként, kiadta az akkor még életben lévő összes honvéd névjegyzékét. *Mikár* 1869.; *Mikár* 1891. Vö.: *Farkas* 2010. 532–538. o.

⁶ *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.) Vö.: *Farkas* 2010. 538–539. o.

⁷ *Beér* 1954. 570–574. o.; *Hermann* 2007. 17. o.; *Farkas* 2010. 538–539. o. Kossuth 1849. november 19-én rendeletet adott ki, amelyben állami kötelezettségként ismerte el a szabadságharcban rokkanttá vált honvédekről való gondoskodást. *Kossuth*: Írások és beszédek, 42. sz.

⁸ Képviselőházi irományok, 1865. II. 111–112. o. Törvényjavaslat Magyarországnak 1848/9-iki honvédseregei ellátásáról, 1867. március 27.

⁹ *Szabó* 1999. 537–538. o.

a kormánytöbbség, mert nyilvánvalóan nem akarta veszélybe sodorni a kiegyezés küszöbön álló megkötését ezzel az uralkodó személyét sértő lépéssel.

Sajátos módon éppen Ferenc József volt az, aki magyar királlyá koronázása után egy nagyvonalú gesztussal igyekezett legalább részben oldani a honvédtügy körül kialakult feszültséget. Az uralkodópár ugyanis a koronázás alkalmával az országgyűléstől ajándékként kapott 100 ezer aranyat – valószínűleg Deák Ferenc tanácsára¹⁰ – teljes egészében a honvédségélezésre ajánlotta fel. Ferenc József és Erzsébet királyné 1867. június 10-én kelt, Andrássy Gyula miniszterelnökhöz címzett kézirataikban alapítványt hoztak létre a volt honvédek számára, és utasították a magyar kormányt, hogy terjesszen elő javaslatot az alapítvány kezelésének módjáról.¹¹ Az uralkodópár felajánlása alkalmasnak mutatkozott arra, hogy tompítsa a Ferenc József személyével szemben éppen a szabadságharc leverése és megtorlása miatt kialakult ellenszenvet. Ráadásul az erre való hivatkozással a kormánytöbbség kiterhetett a honvédek ügyének törvényi rendezése elől.

Wenckheim Béla báró, belügyminiszter június 14-i körrendeletében utasította a törvényhatóságokat a segélyezendőkhöz, vagyis a munkaképtelen és vagyontalan honvédekhez, továbbá az elesettek rászoruló özvegyeinek és árváinak összeírására.¹² Egy hónappal később, július 17-én minisztertanácsi ülésen foglalkoztak a kormány tagjai ezzel a kérdéssel. A segélyért folyamodók nagy száma miatt a belügyminiszter kezdeményezésére elfogadták, hogy adjanak előleget az érintetteknek az uralkodó által létrehozott alapítvány terhére, amit majd levonnak a segélyezés pontos szabályozásának megalkotása után folyósítandó összegből.¹³

A minisztereknek a segélyezés mielőbbi megkezdését célzó döntése mögött alighanem politikai megfontolások is álltak. A Balközép Párt vezére, Tisza Kálmán egy hónappal korábban határozati javaslatot nyújtott be az országgyűlésben a honvédek segélyezéséről. A javaslat szerint a törvényhozás kötelezettséget vállalt volna arra, hogy az év végéig törvényt alkot a munkaképtelenné vált honvédek, valamint az elesettek özvegyeinek, árváinak megsegítéséről „az ország anyagi helyzetétől függően”.¹⁴ A javaslat nem fogalmazott meg olyan konkrét elvárásokat, mint a márciusi szélsőbaloldali kezdeményezés, és a szűkös költségvetési forrásokra való hivatkozással akár jelképes mértékű segélyezést is lehetővé tett volna. Elfogadása azonban egyet jelentett volna a honvédekről való állami gondoskodás felvállalásával és a szabadságharc idején folytatott küzdelmeik erkölcsi elismerésével.

A javaslatra a kormány részéről Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter válaszolt. Válaszát azzal indította, hogy a kormány álláspontja „az 1848-as áprilisi törvényekből vont jogfolytonosságon alapul”, az azt követően kirobbant szabadságharccal eredményeit tehát nem tekinti magára nézve kötelezőnek. Kifejtette, hogy ha az országgyűlés foglalkozna a honvédek ügyével, azzal sértené az uralkodót, és magára vonná a szabadságharcban sok

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megtalálható az a levél, amelyben Ferenc József tanácsot kért Deák Ferenc-től, hogy mire fordítsa a magyar országgyűléstől kapott ajándékot (Kt. 5305/241.). Idézi: Somogyi 1999. 103–104. o. 4. j.

¹¹ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 162. o. Ferenc József kézirata a honvédalapítvány tárgyában, 1867. június 10. Uo. 163. o. Erzsébet királyné kézirata a honvédalapítvány tárgyában.

¹² Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 163–164. o. A belügyminiszter körrendelete a törvényhatóságokhoz, 1867. június 14.

¹³ MNL OL K 27. (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek), 1867. július 17. (5.)

¹⁴ Képviseleti irományok, 1865. II. 220. o. Tisza Kálmán határozati javaslata, 1867. június 18.

esetben a magyarok ellen harcoló nemzetiségek haragját. Ezt követően pedig kijelentette: „A kormány tehát minden olyan indítványban, mely a békés kiegyenlítés által megoldott vagy elejtett kérdéseket ismét előtérbe akarna állítani, nem láthat egyebet, mint oly törekvést, melynek célja utólag desavouálni [megtagadni] a többség politikáját, azon politikát, melynek jelszava és kiindulási pontja volt: fátyolt vetni a multakra.” Ezekre az érvekre hivatkozva Horváth egyértelművé tette, hogy a kormánypárti többség sem határozat, sem törvény megalkotását nem fogja támogatni az 1848–49-es honvédek ügyében.¹⁵ A Deák-párti politikusok tehát megpróbálták a törvényhozási munkából kirekeszteni a múltnak azt a darabját, amelyik nem illeszkedett a kiegyezés politikájához. A még életben lévő sok tízezer honvéd, valamint hozzátartozóik és a közvélemény velük rokonszenvező jelentékeny részének elvárásait azonban teljesen nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A kormányra nehezedő nyomást fokozta az is, hogy július 7-én, tehát tíz nappal a rögtöni segélyezés megindításáról szóló minisztertanácsi döntés előtt, a honvédegyletek a buda-pesti egyesület kezdeményezésére megtartották első országos gyűlésüket. A megjelent küldöttek megfogalmazták, hogy céljuk „a honvédek erkölcsi, szellemi és anyagi állapotának javítása”. Határoztak arról, hogy a következő, október 6-ra, Aradra tervezett gyűlésükön megválasztják az egyesületeket országos szinten összefogó központi választmányt és alapszabályokat alkotnak. A gyűlés zárásaként a honvédek, Kállay Ödön szélsőbaloldali országgyűlési képviselő felhívására Kossuth Lajos hangos életetésében törtek ki.¹⁶ Az országos honvédgyűlésen történtek tehát világossá tették, hogy egy jelentős országos mozgalom van kibontakozóban, amelyet a kiegyezés ellenzői fel akarnak használni politikai célokra, vagyis a rendszer elleni támadásra.

A minisztertanácsi döntés következtében a „volt honvédek rögtöni segélyezése végett kirendelt bizottság” szeptember elején jött létre a Belügyminisztériumban.¹⁷ Elnöke Tóth Vilmos belügyminisztériumi államtitkár,¹⁸ titkára Aschermann Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi államtitkár lett,¹⁹ és munkájában részt vett Gombos Gusztáv pénzügyminisztériumi államtitkár. A hivatalnokok mellett volt honvédtisztek, többnyire a buda-pesti honvédegyleti bizottmány tagjai – Hauszer Károly alezredes, Vay László gróf, őrnagy, Szathmáry Mihály ezredes, Gorove Antal őrnagy – szintén helyet kaptak a bizottságban.

A segélyért folyamodók a szó szoros értelmében megrohmozták a bizottságot. Legáltalában erre utal az a két, szeptember folyamán megjelent hirdetemény, amelyben arra kérték a segélyre igényt tartókat, hogy ne személyesen adják át kérelmüket, hanem postai

¹⁵ Képviselőházi Napló, 1865. IV. 268–269. o. Horváth Boldizsár felszólalása, 1867. június 21.

¹⁶ *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.); *A Honvéd*, 1867. 7. sz. (szeptember 16.); 1867. 8. sz. (szeptember 23.) Vö.: *Farkas* 2010. 536. o.

¹⁷ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 374–376. o. A miniszterelnökség hirdeteménye a honvédek rögtöni segélyéről, 1867. szeptember 3.; MNL OL K 57 Honvédségélyező Alap 1867–1871. 9. cs. A honvédek rögtöni segélyezésére kirendelt bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1867. szeptember 5.

¹⁸ Tóth Vilmos (1832–1898) Temes megyei köznemesi családból származott, 1861 és 1879 között a Felirati, a Deák-, illetve a Szabadelvívi Párt képviselője volt. 1865-ben az országgyűlés jegyzője, 1867-ben belügyminisztériumi tanácsos, majd államtitkár, 1871 és 1873 között belügyminiszter, 1879 és 1895 között a közös Állami Számvevőszék elnöke, 1896-ban pedig a Főrendi Ház elnöke lett. *Szinnyei*, XIV. k. 448–449. o.

¹⁹ Aschermann Ferenc (1821–1893) német anyanyelvű erdélyi családból származott, hadnagyi rangot ért el a császári seregben. A szabadságharcban Kiss Ernő, majd Damjanich János tábornok mellett harcolt, 1849 áprilisától pedig a hadügyminisztériumhoz osztották be. A háborút Komárom várparancsnokaként fejezte be, ezt követően hazatért Erdélybe. A kiegyezés után a magyar hadügyminisztériumban dolgozott, 1871-től a szegedi honvéd hadkerület parancsnoka lett, vezérőrnagyként nyugalmazták 1888-ban. *Bona* 2000. 210. o.

úton, a megfelelő igazolások csatolásával.²⁰ A november közepéig működő bizottság végül összesen 15 ezer forintot osztott szét 585 kérelmező között, akik fejenként, katonai rangtól függően 10–50 forint előleghez jutottak.²¹

Időközben a honvédegyletek megtartották újabb országos gyűlésüket. A belügyminiszter az október 6-ra Aradra tervezett összejövetelt betiltotta, mivel az időpont és a helyszín megválasztása, vagyis a szabadságharc mártírjaira való emlékezés nyilvánvaló támadást jelentett Ferenc József, és rajta keresztül a kiegyezéssel szemben. Az egyletek küldöttei így végül október 28–29-én Budán találkoztak. A gyűlésen, amelyen 56 egyesület küldöttei és nagyszámú közönség jelent meg, a Deák-párti országgyűlési képviselőként politizáló Perczel Mór tábornokot választották az Országos Honvédegyelet központi választmányának elnökének. Jóllehet Perczel mellett az országos főjegyzővé megválasztott Mikár Zsigmond is a kormányhoz lojális személynek számított, a központi választmányban a kiegyezés ellenzékéhez tartozók kerültek többségbe. A honvédegyeleti mozgalom hangadói továbbra is a szélsőbaloldaliak maradtak.²²

A honvédgyűlés emlékiratot fogadott el, amelyben felszólították az országgyűlést 1848-ban tett ígérete betartására, a honvédségélyezés kérdésének megoldására. Az előzmények ismeretében azonban nyilvánvaló volt, hogy a törvényhozás nem fog tárgyalni a kérdéssről. A kormány ehelyett november végén a Miniszterelnökségen felállította a Honvédségélyezési Alap Hivatalát, amely megkezdte az uralkodópár által létrehozott alapítvány szabályzatának kidolgozását.²³

Segélyezés uralkodói kegyből: a Honvédségélyező Alap

A Miniszterelnökség szervezeti keretein belül létrejött Honvédségélyező Alap Hivatala, rövidebb nevén Honvédségélyező Bizottmány december 4-én tartotta első ülését.²⁴ A bizottmány elnöke Kandó Kálmán, a miniszterelnökség miniszteri tanácsosa lett. A református birtokos nemesi családból származó Kandó nem rendelkezett honvéd múlttal, de tagja volt az 1848-ban megalakult első népképviselői országgyűlésnek, és a szabadságharc kirobbanása után a belügyminisztérium megbízásából táborigaznökként működött a főszeregnél. 1861-ben a Deák vezette Felirati Párt, 1865-től a Deák-párt képviselőjeként vett részt az országgyűlésen, utóbbin beválasztották az udvarral kiegyezési tárgyalásokat folytató 67-es bizottságba.²⁵ A honvédségélyezés megtervezésének kényes feladatát tehát egy olyan hivatalnok kapta, aki nem katonaként, de részt vett a szabadságharcban, ugyan-

²⁰ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 374–376. o. A miniszterelnökség hirdménye a honvédek rögtöni segélyéről, 1867. szeptember 3.; Uo. 477. o. A segélyezési bizottság hivatalos értesítése, 1867. szeptember 16.

²¹ MNL OL K 57. 8. cs. Aschermann Ferenc jelentése, 1867. november 21.; MNL OL K 57. 9. cs. A honvédek rögtöni segélyezésére kirendelt bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1867. november 14.

²² *A Honvéd*, 1868. 14. sz. (november 4.); 1868. 15. sz. (november 11.) Vö.: Farkas 2010. 536–537. o.

²³ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 571–572. o. A miniszterelnökség értesítése a Honvédségélyező Alap Hivatalának megalakulásáról, 1867. november 25.

²⁴ MNL OL K 57. 9. cs. A Honvédségélyező Bizottmány ülésének jegyzőkönyve, 1867. december 4.

²⁵ Almanach, 421–422. o. (Szerző: *Főnagy Zoltán*). Az 1811-ben született Kandó, miután 1850-ben a hadbírótság felmentette, birtokán gazdálkodott, és 1861-ben tért vissza a politikai életbe. 1867 és 1875 között volt a miniszterelnökség miniszteri titkára. 1888-ban halt meg. Az 1869-ben született neves feltalálóval azonos, egerfarmosi előnévű, Heves megyei nemesi családból származott, de annak egy másik ágából.

akkor elkötelezett híve volt a kiegyezéssel rendszernek és minden bizonnyal szoros munkakapcsolatban állt Andrássyval.

Kandó legtöbb munkatársa a rögtöni segélyeket osztó bizottság tagjai közül került ki. A titkári teendőket továbbra is Aschermann Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi titkár látta el, a pénzügyminisztériumot pedig a korábbiakhoz hasonlóan Gombos Gusztáv képviselte. A belügyminisztérium részéről viszont ezúttal Cseley János osztálytanácsos vett részt a munkában. A hivatalnokok mellett nagyrészt a már a rögtöni segélyezésben is szerepet vállaló honvédtisztek lettek a bizottság tagjai.²⁶

A bizottság az 1867. december 27-én kelt *Alapszabályok* címet viselő iratban fogalmazta meg javaslatát Andrássy Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter számára. A dokumentum pontosan meghatározta a segélyre jogosultak körét és a kérelem benyújtásához szükséges hivatalos iratokat. Igényt nyújthattak be a keresetképtelen, rokkant, vagy 60. évüket betöltött vagyontalan honvédek; az elhunyt honvédek vagyon nélkül hátra maradt özvegyei, ha özvegyek maradtak és házasságukat a szabadságharc vége előtt kötötték; valamint a honvédek hátrahagyott árvái, ha magukról „testi vagy lelki fogyatkozás” miatt, illetve koruknál fogva²⁷ nem tudtak gondoskodni.

A volt honvédeknek a honvédegyletek által kiállított igazolással bizonyítaniuk kellett szabadságharcos múltjukat és rangjukat, hatósági főorvosi bizonyítványt kellett benyújtaniuk rokkantságukról, vagy anyakönyvi kivonatot életkorukról, továbbá csatolniuk kellett kérelmükhöz a vagyontalanságukat igazoló hatósági (szegénységi) bizonyítványt. Az özvegyeknek és árváknak a rokonok kapcsolatát igazoló anyakönyvi kivonatot is be kellett mutatniuk.²⁸

Az összegyűlt pénz szétosztására vonatkozóan háromféle megoldási lehetőséget mérlegelt a bizottság. A honvédegyletek azt szerették volna elérni, hogy a pénzalapot tőkésítsék, és a tőke teljes megtartása mellett a kamatokból évről-évre járadékot vagy nyugdíjat biztosítsanak a rászorulóknak.²⁹ A segélyért folyamodók magas száma miatt azonban ez nem tűnt kivitelezhetőnek, ezért felmerült a pénzalap egyszeri szétosztásának lehetősége is.³⁰ A bizottság tagjai végül egy köztes megoldásra tettek javaslatot a kormánynak. Évjáradék folyósítását javasolták részben a kamatokból, részben a tőke fokozatos felhasználásával. Utóbbit azért tartották elfogadhatónak, mert nyilvánvaló volt, hogy a segélyezendőek száma az idő előrehaladásával csökkenni fog.³¹ Mivel azonban ez előre nem volt pontosan kiszámítható, ebben a megoldásban kimondatlanul is benne rejlett az a lehetőség, hogy a pénzalapot előbb utóbb költségvetési forrásból kell majd kipótolni.

A bizottság által megfogalmazott tervet a kormány 1868. január 3-án, az Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter elnökletével tartott minisztertanácsi ülésen tárgyalta. Az ülésen, amelynek ez volt az egyetlen napirendi pontja, a miniszterek

²⁶ MNL OL K 57. 9–10. cs. A Honvédségélyező Alapi Bizottság (majd Hivatal) üléseinek jegyzőkönyvei.

²⁷ A fiúk 20, a hajadon lányok 24 éves koruk alatt tarthattak igényt koruknál fogva a segélyre. MNL OL K 57. 9. cs.

²⁸ MNL OL K 57. 9. cs. Alapszabályok, 1867. december 27. Vö.: *Farkas* 2010. 541–542. o.

²⁹ HL VI. 14. Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmány, 1866–1924, illetve helyi honvédegyletek 1860–1907. I. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1867. június 23.; *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.)

³⁰ Ezt javasolta például a Pesti Napló egyik vezércikke. *Pesti Napló*, 1867. 190. sz., augusztus 18. reggeli kiadás.

³¹ MNL OL K 57. 9. cs. Alapszabályok, 1867. december 27. Vö.: *Farkas* 2010. 541–542. o.

a javaslatok többségét egyhangúlag jóváhagyták. A leglényegesebb pont, a pénz felhasználásának módja körül azonban hosszas vita alakult ki. A bizottmány által rendelkezésre bocsátott számításokból látszott, hogy a kamatok nem lesznek elegendőek a segélyezésre, döntés mégsem született. A kormány tagjai úgy határoztak, megvárják, amíg biztos és végleges adatokhoz jutnak a kérvényezők számát és az összegyűlt adományok összegét illetően.³²

1868. január 16-án Kandó Kálmán személyesen terjesztette be jelentését a minisztertanácsnak a pénzalapról és a segélyezendők számáról. Az Andrássy vezette kormányülés ezek alapján a tőke teljes felosztása mellett határozott. A döntés mögött nemcsak pénzügyi, de politikai megfontolások is álltak, a kormány tagjainak ugyanis a jegyzőkönyv tanúsága szerint az is célja volt, hogy „a honvéd kérdés egyszer ’s mindenkorra elintéztetvén, mind a kormány, mind pedig a törvényhozás e kényes kérdés kellemetlenségeitől megóvassék”.³³ A kormányrendeletet, amely segélyre jogosultnak mondta ki a honvédsereg orvosait, hadbíráit, élelmezési biztosait, számtisztjeit és katonakovácsait is, Ferenc József január 28-án hagyta jóvá.³⁴

A közvélemény időközben egyre türelmetlenebbé vált a kormányzati ügyintézés lassúsága és a hiányos tájékoztatás miatt. Januárban a buda-pesti honvédegyetel közgyűlésén az egyik honvéd egy küldöttség felállítását javasolta, amely tájékoztatás kért volna a kormánytól a honvédsegélyezésről. Az indítványt végül azért vetették el, mert a Bizottmány munkájában részt vevő Vay László őrnagy megnyugtatta a jelenlévőket, hogy már csak az uralkodó jóváhagyása hiányzik a rendelet életbe lépéséhez.³⁵

A Balközép Párt lapja, *A Hon* szerkesztőjeként Jókai Mór februárban nyílt levelet intézett a belügyminiszterhez, amelyben leírta, hogy 200 éhező honvéd fordult újabban hozzá segélyért, de mivel a szerkesztőségbe beérkezett adományokat korábban már szétosztották 242 kérelmező közt, nem tudott nekik semmit adni. A levélben éppen ezért kérdőre vonta a minisztert a segélyek elmaradása miatt.³⁶ A szélsőbaloldali néplap, a *Nép Zászlója* néhány nappal később azt vetette a kormánypárt tagjainak szemére, hogy miközben a szabadságharc számos volt katonája él méltatlanul nyomorúságos körülmények közt, az uralkodó pártól kapott 100 ezer arany még mindig „használatlanul hever”.³⁷

A segélyek kiutalása az említett újságcikkek megjelenésével nagyjából egy időben kezdődött meg. A Honvédsegélyező Bizottmány elnöke márciustól Cseley János belügyminisztériumi osztálytanácsos lett.³⁸ Kandó távozása valószínűleg a bizottmány megváltozott feladatkörével függött össze, mivel az a továbbiakban már csak az igények elbírálását és a segélyek folyósítását intézte. Cseley kinevezését az indokolta, hogy a minisztertanács döntéseinek értelmében a segélyezés lebonyolításáért, amelyhez szükség volt a helyhatóságokkal való együttműködésre, a Belügyminisztérium lett a felelős.³⁹

³² MNL OL K 27. 1868. január 3. (1.)

³³ MNL OL K 27. 1868. január 16. (1.)

³⁴ MNL OL K 57. 9. cs.

³⁵ *Századunk*, 1868. 12. sz. (január 16.)

³⁶ *A Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.)

³⁷ *A Nép Zászlója*, 1868. 7. sz. (február 15.)

³⁸ MNL OL K 57. 9. cs. A Honvédsegélyező Alap Hivatalában tartott ülés jegyzőkönyve, 1868. március 30.

³⁹ MNL OL K 27. 1868. január 3. (1.); 1868. január 6. (1.).

A bizottmány összesen 6731 főnek utalt ki segélyt, 18 315 beadványt elutasított. A segélyezettnek körülbelül a kétharmada a volt honvédek közül került ki, egyharmada pedig honvédözvegy vagy honvédárva volt. Vagyis a még életben lévő nagyjából 60 ezer honvédnek körülbelül 7-8 százaléka részesült juttatásban. Túlnyomó többségük közhonvéd volt, de akadt köztük két tábornok, illetve hat tábornok özvegye is. Esetükben a hivatal minden bizonnyal szemet hunyt a vagyontalanságra vonatkozó kikötés felett.

Az uralkodópár által felajánlott 100 ezer arany 589 ezer forintnak felelt meg, amelyből 250 ezret a budai, 339 ezret pedig a pesti takarékpénztárban helyeztek el, 4 százalékos kamatra. Az alapítványi összeg ezen felül még 170 ezer forintnyi magánadománnyal szaporodott 1867 második felében és 1868 első hónapjaiban. A legtöbb felajánlás a honvéd-egyletekhez és az ellenzéki lapok szerkesztőségéhez érkezett, de gyűjtés indult a főrendek körében is. 1868 első hónapjaiban egymást érték a jótékony célú honvédbálok.⁴⁰ Összesen tehát 759 ezer forintnyi összeg állt rendelkezésre a közel 7 ezer rászoruló segélyezésére.⁴¹

A hivatal által kidolgozott szabályok értelmében a közhonvédek 50 forint, az altisztek pedig 80 forint segélyben részesültek. Az özvegyek ezeknek az összegeknek a felét, az árvák a negyedét kapták. A tiszteknek először 100 forint előleget utaltak ki, feltehetőleg azért, mert további járandóságukat a folyamodók végleges számának ismeretében akarták megállapítani. Ezeket az összegeket 1868 folyamán kiutalták a folyamodóknak.

Egy 1869. január 1-jén kelt rendelet értelmében azután a tábornokok részére 1464 forint segélyt állapított meg, az ezredesek 1220 forintra, az alezredesek 1122 forintra, a századosok 732 forintra, a főhadnagykok 488 forintra, a hadnagykok 390 forintra lettek jogosultak. A tiszteknek járó segély előleggel csökkentett részét 1869 első hónapjaiban juttatták el az érintetteknek. 1869. április 7-én a kormány megtárgyalta és elfogadta a bizottmány végjelentését. Mivel az időközben történt elhalálozások és az újonnan beérkezett adományok miatt néhány ezer forint még maradt a pénztárban, a miniszterek jóváhagyták a gyakorlatot, hogy ezt azok közt a különösen rászoruló honvédek közt osszák szét, akiknek kérelmét valamilyen ok miatt el kellett utasítani.⁴² A bizottmány 1870-ben hivatalosan is befejezte működését, ekkorra a pénzalap teljesen kimerült.⁴³

Az 1868-ban elfogadott népiskolai törvény értelmében egy elemi iskolai rendes tanító legalább havi 25 forint járandóságra volt jogosult, amely mellé házat és kertet is kapott.⁴⁴ Ehhez képest a közkatonáknak juttatott 50 forint egyszeri segély meglehetősen csekély összegnek tűnik. Még a Deák-párti képviselőként politizáló Klapka György tábornok által vezetett *Századunk* című lap is megjegyezte, hogy ez az összeg legfeljebb két-három hónapra lehet elég.⁴⁵ Ráadásul valószínű, hogy sok nyomorúságos körülmények közt élő volt honvéd egyáltalán nem részesült segélyben, mert egy ház vagy kisebb föld birtokosaként nem számított vagyontalannak. Az uralkodói adományozás nyomán megindult segélyezés legfeljebb átmenetileg enyhítette a rászorulóknak nehéz helyzetét, a honvédsegélyezés kérdése körül kialakult feszültség tehát, a kormány reményeivel ellentétben, nem oldódott meg.

⁴⁰ *A Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.); 1868. 75. sz. (március 31.); *Századunk*, 1868. 48. sz. (február 27.); *A Nép Zászlója*, 1868. 10. sz. (március 7.) Vö.: *Farkas* 2010. 535. o., 542. o.

⁴¹ A Honvédsegélyező Bizottmány 1867 decemberében 700 ezer forinttal számolt. MNL OL K 57. 9. cs. Vö.: *Kovács* 2011. 365–366. o.

⁴² MNL OL K 27. 1869. április 7. (4.)

⁴³ MNL OL K 57. 47. cs. Kimutatás a segélyekről, 1868–1870. Vö.: *Kovács* 2011. 366–368. o.

⁴⁴ 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában.

⁴⁵ *Századunk*, 1868. 33. sz. (február 9.)

Annak ellenére is elmondható ez, hogy a volt honvédek segélyezésének más formái is léteztek. A honvédegyletek által gyűjtött adományokat ugyanis részben helyben használták fel, egyes közkatonákat pedig az adott település vagyonosai vettek pártfogásuk alá.⁴⁶ Emellett a Haynau-alapítványhoz is fordulhattak segítségért a rászoruló honvédek. A szabadságharc leverése és véres megtorlása miatt hírhedtté vált Julius Haynau tábornagy még 1849 végén hozott létre egy alapítványt az 1848–49-es háborúban rokkanttá vált katonák – császári katonák és honvédek – megsegítésére. A korszakban a közös hadügyminisztérium felügyelete alá került alapból összesen 255 egykori katona kaphatott rendszeres, a rokkantság fokától függőapidíjat.⁴⁷

Mindez azonban nem helyettesíthette a teljes körű, országos szintű segélyezést és az egykori honvédek küzdelmeinek törvényben megjelenő erkölcsi elismerését. A honvédség kérdéseinek megoldatlanságát még fájóbbá tette, hogy a kialakulóban lévő polgári állam a XIX. század második felétől általánosságban feladatának tekintette a közhivatalnokokról és katonákról való gondoskodást. Ferenc József 1855-ben kibocsátott nyugdíjszabályzata nyugdíjat biztosított a császári sereg katonái számára, melynek összege a rendfokozattól és a szolgálati időtől függően évi egy-kétszáz forinttól több ezer forintig terjedt. A szabályzat a kiegyezés után is érvényben maradt, és a jogosultságot kiterjesztették az 1869-ben felállított Magyar Királyi Honvédség katonáira is.⁴⁸

Az uralkodó 1866-ban rendeletben mondta ki a legalább tíz év szolgálati idővel rendelkező állami hivatalnokok általános nyugdíjjogosultságát is. A nyugdíj összege a fizetéstől és a szolgálati időtől függött, negyven év szolgálat után a nyugdíjba vonuló tisztviselő a teljes fizetését megkapta.⁴⁹ 1868-ban a magyar országgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy „politikai és méltányossági” okokból gondoskodjon a kiegyezés előtt a központi kormányzerveknél szolgált hivatalnokok nyugdíjának folyósításáról.⁵⁰ Két évvel később pedig törvénybe iktatták, hogy az említett tisztviselők nyugdíjának 23 százalékát a magyar költségvetésből fedezik.⁵¹ Mindkét törvény elfogadása nagy vihart kavart a törvényhozáásban, az ellenzék hangosan tiltakozott ellene. Az önkényuralom korának tisztviselőit – valószínűleg a közvélemény jelentékeny részéhez hasonlóan – „a haza ellenségeinek” tekintették, és a róluk való gondoskodást az említett parlamenti viták során, majd később még számtalanszor szembeállították a honvédkérdés megoldatlanságával.⁵²

⁴⁶ MNL OL R 90. Kossuth Lajos iratai, 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8. Vidats János ebben a levélben a Honvéd Menházzal kapcsolatos terveiről írva kijelentette, hogy a menházat elsősorban tiszték számára kívánja létesíteni, mert a közkatonákról gyakran gondoskodnak helybéli pártfogók.

⁴⁷ HL VI. 12. Az 1848–49-es Honvédmenház 1886–1924. 29. d. Számlakönyv; Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1891. 151. o. A honvédelmi miniszter 30128. sz. vármegyei törvényhatóságokhoz intézett körrendelete.

⁴⁸ *Kozári* 2012. 90–105. o.; *Deák* 1993. 189–196. o.

⁴⁹ *Kozári* 2012. 14–35. o.; *Benedek* 2006. Nyugdíjrendeletek ezt megelőzően a felvilágosult abszolutizmus korában születtek, ezek azonban csak a tisztviselők egy szűkebb körének biztosítottak állami nyugdíjat.

⁵⁰ 1868. évi XLVII. törvénycikk.

⁵¹ 1870. évi IX. törvénycikk.

⁵² Képviselőházi Napló, 1869. VII. 146. o. Berzenczey László felszólalása, 1870. március 19.; Képviselőházi napló, 1875. III. 20–23. o. Simonyi János felszólalása, 1875. december 7. Vö.: *Kozári* 2012. 21–35. o.

A feszültségeket csak kis mértékben enyhítette Ferenc József újabb gesztusa a volt honvédek felé, amit valószínűleg az erősödő honvédegyleti mozgalomra hivatkozó Andrassy sugalmazására tett.⁵³ Az 1868-ban kelt uralkodói kézirat engedélyezte, hogy a császári és királyi sereg azon tisztjei is kaphassanak nyugdíjat, „kik az 1848/49-ki események következtében ellátási igényeiktől elestek”.⁵⁴ Tehát nyugdíjjogosulttá váltak azok a honvédtisztek, akik már a szabadságharc előtt is katonatisztként szolgáltak. Ez azonban a rászorulóknak túlnyomó többségét adó közhonvédek helyzetén semmit sem változtatott.⁵⁵

Magánadományoktól az állami nyugdíjig: az Országos Honvédsegélyező Egylet

A honvédegyletek 1869 augusztusában megtartott országos gyűlésén központi kérdésként vetődött fel a segélyezés megoldatlansága, hiszen a Honvédsegélyezési Alap kimerülése miatt ismét kilátástalanná vált a rászorulóknak helyzete. A küldöttek ezért felkérték a központi választmány frissen megválasztott elnökét, Ivánka Imre volt honvédegyredest, balközép párti országgyűlési képviselőt, hogy igyekezzen határozat elfogadását kieszközölni a törvényhozásban.⁵⁶ Az ugyanezen év végén benyújtott határozati javaslat szerint az országgyűlés kötelezte volna magát, hogy a megfelelő törvény megalkotásával költségvetési forrásból biztosítja a szabadságharcban rokkanttá vált, vagyontalan és munkaképtelen honvédeknek, illetve az elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak ellátását.⁵⁷

A határozati javaslat megvitatására 1870 márciusában, a Honvédelmi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor került sor. Ivánka maga ugyan nem szólalt fel, de az ellenzék több neves politikusa is számos érvet sorakoztatott fel a határozat elfogadása mellett. Nyáry Pál felidézte személyes pályafutásának és az ország történetének azt a nevezetes pillanatát, amikor 1848 nyarán a törvényhozás katonákat és pénzt szavazott meg a felállítandó honvédsereg számára. Egyúttal emlékeztetett rá, hogy az országgyűlés akkor felelősséget vállalt az életüket a harcokban kockáztató katonák sorsáért.⁵⁸ A Balközép Párt vezére, Tisza Kálmán saját 1867-es felszólalásából is idézett, hiszen lényegében az ő akkori javaslata merült fel ismét. Hangsúlyozta, hogy az 1848-as határozat erkölcsi kötelezettséget ró az országgyűlésre, és mindaddig, amíg annak nem tesznek eleget, a kérdés újra és újra fel fog merülni.⁵⁹ Jókai Mór regényírói stílusban festette le azokat a koldussá vált egykori honvédeket, akiknek egy csoportjával alkalma volt személyesen találkozni. A Victor Hugo *Nyomorultak* című művében ábrázoltaknál is borzalmasabbnak nevezte azt a valóságot, amelyben a különböző sebesülésekkel és testi fogyatékossgal élő, magukat pincedóukban meghúzó, koplaló, rongyokban járó egykori katonák éltek. Úgy vélte, a nemzet tartozik ezeknek az embereknek azzal, hogy gondoskodik róluk.⁶⁰

⁵³ Somogyi 1999. 103–107. o.

⁵⁴ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1868. I. 85. o. Legfelsőbb királyi elhatározás a m. kir. miniszterelnökhöz, 1868. április 25. (Csatolva Ferenc József ugyanezen a napon kelt kézírata Kuhn báró, közös hadügyminiszterhez).

⁵⁵ Összesen 379-en részesültek ellátásban ennek a rendelkezésnek köszönhetően. Cieger 2011. 32–33. o.

⁵⁶ A *Honvéd*, 1870. 23. sz. (június 9.)

⁵⁷ Képviselőházi irományok, 1869. II. 263. o. (216. sz.) Határozati javaslat, 1869. december 12. A határozati javaslatot egykori honvédtisztekből lett országgyűlési képviselők, Ivánka Imre, Clementis Gábor, Várady Gábor, Vidats János és Gáspár András adták be.

⁵⁸ Képviselőházi Napló, 1869. VII. 40–41. o. Nyáry Pál felszólalása, 1870. március 11.

⁵⁹ Uo. 49–53. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1870. március 11.

⁶⁰ Uo. 47–49. o. Jókai Mór felszólalása, 1870. március 11.

Az ellenzéki érvek nem hoztak elmozdulást a kormány hivatalos álláspontjában. A kormánypárti felszólalók sorra kiemelték, hogy továbbra is fennállnak azok az okok, amelyek miatt Tisza 1867-es határozati javaslatát elvetették. Ismét arra alapozták érveiket, hogy a „szomorú emlékek felszakítása” veszélybe sodorná a kiegyezés által létrehozott kompromisszumot. Az ellenzéknek pedig felrőtták, hogy politikai tőkét akar kovácsolni a honvédkérdésből. A Deák-párt politikusai közül a szabadságharc alatt fiatalon hadnagyi rangot szerzett, erdélyi nemesi családból származó Gajzágó Salamon indítványozta a határozati javaslat elutasítását, ami azután a kormánytöbbség szavazataival meg is történt.⁶¹

A vita során felszólalt Andrassy Gyula miniszterelnök is. Kifejtette, hogy az országgyűlés határozat, illetve törvény elfogadásával „fölbreszti a múlt viszályok és múlt egyenetlenségek emlékeit”, ezért más módon kell segíteni a nyomorgó honvédeken. Ennek értelmében bejelentette, hogy tízezer forintos felajánlással aláírási ívet nyit meg, és felkérte képviselőtársait a csatlakozásra.⁶² Andrassy életrajzírója, Wertheimer Ede szerint a miniszterelnöknek „komoly fejtörést okoztak” a nyomorgó honvédek, akikkel egykori honvédezredesként is rokonszenvezett.⁶³ A személyes érzelmek mellett azonban alighanem politikai megfontolások is szerepet játszottak a döntés meghozatalában. Azzal, hogy a két évvel korábbi uralkodói adományozás után egy újabb, kormányzati támogatást élvező magánalapítvány jött létre a rászoruló honvédek, illetve családtagjaik megsegítésére, legalább részlegesen orvosolni lehetett a helyzetet és mérsékelni az ellenzéki támadásokat. A miniszterelnök ráadásul lépéskényszerben érezhette magát, mert az előző évi országos honvédgyűlésen Vidats János szélsőbaloldali politikus gyűjtést indított egy rokkant tiszteket befogadó Honvéd Menház felépítésére. A menházra való adakozás kezdettől fogva nyílt demonstráció volt a honvédek ügyét felkarolni nem akaró kormányzati politika ellen, így jelentős presztízsvesztést okozott a kormánypárti politikusoknak.⁶⁴

Andrassy után közvetlenül Lónyay Menyhért pénzügyminiszter írta fel magát az aláírási ívre ötezer forintos felajánlással, őt a vagyoni helyzetének megfelelően szerényebb, száz forintos összeget adományozó Deák Ferenc követte. A miniszterelnök kezdeményezése – nem meglepő módon – jelentős visszhangra talált a kormánypárt soraiban, majd a főrendi házban is. A tehetősebbek néhány ezer, mások néhány száz forinttal gazdagították az alapítványt.⁶⁵ Az ellenzék távolmaradása ugyanakkor egyértelműen jelezte, hogy a honvédek ügyében még az adakozás terén is éles választóvonal húzódott a rendszert támogatók és ellenzők között. Világossá tette ezt a kormánypárti *Pesti Napló* is, amely nem késlekedett az eseményeknek a hatalmon lévők álláspontját tükröző tálalásával. Andrassy kezdeményezésének másnapján vezércikkben állította szembe egymással a kérdésről csak beszélő,

⁶¹ Képviselőházi Napló, 1869. VII. 37–40. o. Gajzágó Salamon felszólalása, 1870. március 11.

⁶² Uo. 41–43. o. Andrassy Gyula felszólalása, 1870. március 11.

⁶³ Wertheimer 1910. I. k. 402. o.

⁶⁴ A Honvéd Menháziról lásd a következő fejezetet.

⁶⁵ Az adakozók között volt például Somssich Pál, Csengery Antal, Pulszky Ferenc, Wahrmann Mór, Wodianer Béla, Harkányi Frigyes, Hollán Ernő, Károlyi György gróf, Károlyi Alajos gróf, Pallavicini Antal őrgróf, Pálffy Antal herceg, Batthyány Fülöp herceg. Az emigrációban az 1860-as években vasúti vállalkozásokból meggazdagodott Kiss Miklós ezredes 8 ezer frankot ajánlott fel, ami 3200 forintnak felel meg. MNL OL K 26. Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok, 1870 : 584., 609., 799., 888., 912., 975., 1818. Az adakozók neve és az adományozott összegek a név- és tárgymutatóból ismerhetők meg. Továbbá: *Pesti Napló*, 1870. 57. sz. (március 11., esti kiadás), 58. sz. (március 12., reggeli kiadás), 59. sz. (március 13., reggeli kiadás).

azt politikai célokra felhasználó ellenzékét és a honvédeknek tényleges segítséget nyújtó Deák-pártiakat – némiképp „megfeledkezve” a menház javára folyó gyűjtésről.⁶⁶

Andrássy kezdeményezése után négy hónappal, 1870 júliusában megalakult a felajánlott összegeket kezelő Országos Honvédszegélyező Egylet.⁶⁷ Elnöke Gajzágó Salamon lett, akit ezzel nagyjából egy időben neveztek ki az ekkor felállított Magyar Állami Számvevőszék élére. A jegyzői teendőket ifjabb Szőgyény-Marich László, a korábbi udvari kancellár és Fejér megyei főispán, valamint későbbi berlini követ fia látta el.⁶⁸

Az alapszabályok értelmében az egylet a rokkant vagy idős koruk miatt munkaképtelen, vagyontalan honvédeknek, valamint a szabadságharcban elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak ellátását tekintette céljának. Mindenki az egylet tagjává vált, aki hozzájárult az alapítványhoz, de a közgyűlésen szavazati joggal csak a legalább ötven forintot felajánlók rendelkeztek. Közgyűlést évente egyszer tartottak, ez választotta meg a felügyelő választmány 42 tagját. A havonta ülésező felügyelő választmány elnököt és jegyzőt választott, és ez döntött a nyugdíjak és segélyek odaítéléséről.⁶⁹ Az egylet megalakulását követően a Belügyminisztérium leiratot intézett a törvényhatóságokhoz, amelyben felszólította őket az ellátásra jogosultak összeírására.⁷⁰

Ellátásra igényt a szabadságharcban rokkanttá vált, illetve a 70. évüket betöltött vagyontalan honvédek, s a szabadságharcban vagy a szabadságharcban szerzett sérülésben elhunyt honvédek vagyontalan és keresetképtelen özvegyei és árvái nyújthattak be. Azok, akik bekerültek a segélyezettettek körébe, a közös hadseregben tett 1–5 évi szolgálat után járó nyugdíjnak megfelelő összeget kaptak. Ez egy ezredes esetében évi 441 forint volt, egy közkatona viszont csak napi 5 krajcárt, vagyis évi 18 forint 25 krajcárt kapott. A tisztek özvegyei és árvái a nyugdíj felét kapták meg, az elhunyt altisztek és közkatonák családtagjai viszont a teljes összeget. Az ellátás élethossziglan, illetve a vagyontalanság vagy keresetképtelenség fennállásáig járt, tehát nem egyszeri segélyt, hanem rendszeres ellátást kívántak adni az egyesület alapítói. A honvédsereg orvosai, állatorvosai, élelmezési tisztjei, gyógyszerészei és a műszaki csapatoknál beosztott alkalmazottai negyedévenkénti segélyre tarthattak igényt. Ezen felül egy volt honvéd elhunytakor rászorultság esetén a család temetési járulékot kérhetett az egylettől.⁷¹ Az egylet megalapításának kezdeményezésével Andrássy saját korábbi álláspontját bírálta felül, hiszen 1868-ban még abban reménykedett, hogy egyszeri segélyezéssel lezárható a kérdés.

Az Andrássy által kibocsátott íveken rövid időn belül 131 920 forint gyűlt össze, ami az adakozók viszonylag szűk köréhez képest jelentős összegnek mondható. Ezt követően azonban igencsak lelassult az adományok felhalmozódása. 538 ívet küldtek szét a törvényhatóságokhoz, de csak a fele érkezett vissza az egyesülethez. 200 ezer forint bevételt reméltek egy sorsjátéktól, de hiába. A megalakulást követő első évben még nagyjából

⁶⁶ *Pesti Napló*, 1870. 58. sz. (március 12., reggeli kiadás)

⁶⁷ *Pesti Napló*, 1870. 148. sz. (július 2., esti kiadás); *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.); HL VI. 14. Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya (1866–1924) 2. doboz

⁶⁸ MNL OL K 150. Belügyminisztérium, 1872. III. 4. 110. (166. cs.)

⁶⁹ *A Honvéd*, 1870. 40. sz. (október 6.)

⁷⁰ MNL OL K 150. 1872. III. 4. 110. (166. cs.) Itt találhatóak a törvényhatóságoknak a Belügyminisztérium 1870. augusztus 14-én kelt 5208. sz. leiratára hivatkozó felterjesztések.

⁷¹ *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.) Az alezredeksek 357, az őrnagyok 315, a századosok 264, a főhadnagyok 242, a hadnagyok 237 forintot kaptak évente. Az őrmestereknek 15 krajcár, a tizedeseknek 8 krajcár, a közkatonáknak 5 krajcár napidíj járt.

50 ezer forinttal gyarapodott az alapítvány, így az egyesület 1871 tavaszán 182 923 forint 38 krajcárral gazdálkodhatott.⁷² Ebben benne volt a József főherceg által adományozott 20 ezer forint is. A Habsburg-család magyarországi ágának feje, akit 1869-ben a Magyar Királyi Honvédség főparancsnokává nevezett ki az uralkodó, önálló alapítványt tett, azzal a feltétellel, hogy abból az 1848–49-es honvédek kihalása után a Magyar Királyi Honvédség rokkant altisztjeit segélyezzék.⁷³

Az Országos Honvédségélyező Egyesület által kezelt összeg tehát kevesebb, mint negyede volt az 1868–69-ben segélyként szétosztott pénzeknek. Most azonban az akkor elvetett javaslatnak megfelelően az alapítványi vagyon tőkésítése mellett döntöttek, és a kamatokat fordították segélyezésre. Ennek következtében az 1871 tavaszáig beérkezett 5430 kérvényből mindössze 1491-et bíráltak el pozitívan. A többieket előjegyezték, pótlásra kötelezték vagy elutasították.⁷⁴ Vagyis miközben a segélyért jelentkezők száma megközelítette az előző években segélyezettéket, ezúttal csak egy részük jutott kevéske, bár rendszeres adományhoz. Ráadásul az altiszteknek és a közhonvédeknek juttatott összegek legfeljebb némi segítséget jelentettek, a megélhetéshez közel sem voltak elegendők.⁷⁵

1875-ben a Balközép Párt és a Deák-párt egy része összeolvadt és létrejött a Szabadelvű Párt. A miniszterelnök Tisza Kálmán lett, akinek egyik első intézkedése jelentős változást hozott a honvédségélyezés történetében.⁷⁶ A kiegyezés rendszer bírálójából a rendszer megszilárdítójává lett politikus a honvédek ügyében kitartott korábbi álláspontja mellett, ezért indítványozta, hogy az állam költségvetési forrásból évi 45 ezer forinttal támogassa az Országos Honvédségélyező Egyesületet. A korábbi szélsőbaloldali politikusaiból és a Balközép Párt egy csoportjából létrejött ellenzéki Függetlenségi Párt nevében Irányi Dániel üdvözölte a javaslatot, ugyanakkor aggályait is megfogalmazta. Figyelmeztetett arra, hogy az egyesület által kezelt összeg még az állami támogatással együtt is igen csekély a segélyre szorulóknak számához képest, és sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a segélyek szétosztását nem egy állami hivatal, hanem egy magánalapítvány végzi.⁷⁷

Az 1870-es évek végére az alapítványi vagyon 230 ezer forintra nőtt. A Magyar Földhitelintézet által kezelt éves kamata 11-12 ezer forintra rúgott. Ezt, és a kormánytól kapott évi 45 ezer forintot költötte az egyesület segélyezésre. Ám így is mindössze 1490 főt tudtak segélyezni, miközben ennél valamivel több személyt előjegyeztek vagy pótlásra köteleztek.⁷⁸ Az alapítvány folyamatosan veszteségesen működött, ezért a kormány 1884-ben 70 ezer forintra, 1885-ben 80 ezer forintra növelte az éves állami támogatást.

⁷² *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.)

⁷³ MNL OL K 26. 1898 : 3085., 8095.

⁷⁴ Az 1491 segélyezett mellett 1655 főt előjegyeztek, 497 főt pótlásra köteleztek, 1115 főt pedig elutasítottak. *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.)

⁷⁵ A főhadnagyok 242, a hadnagyok 237 forintot kaptak évente, ami megközelítette, de nem érte el a legkisebb elemi iskolai tanítói fizetéseket. Az őrnagyok évi 55 forintos segélye azonban ennél is jóval kevesebb volt, ahogyan 1868-ban írták a lapok, legfeljebb 2-3 havi megélhetésre lehetett elég. *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.) Az alapítványi tőke kamatai így sem fedezték a kifizetett összegeket, ezért az alapítvány kezdettől fogva veszteségesen működött. A forrásokból nem derül ki, miképpen finanszírozták 1875 előtt a veszteségeket.

⁷⁶ Képviselőházi Napló, 1875. III. 102. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1875. december 10.

⁷⁷ Képviselőházi Napló, 1875. III. 101–102. o. Irányi Dániel felszólalása, 1875. december 10.

⁷⁸ Az alapítvány évente 78-80 ezer forintot költött segélyezésre. A forrásokból a finanszírozás részletei nem derülnek ki. Az adatok forrása Kovách Lászlónak, az Országos Honvédségélyező Egyesület egyik választmányi tagjának országgyűlési felszólalása. Képviselőházi Napló, 1878. IV. 396. o. Kovách László felszólalása, 1879. március 23.

A pénzügyi gondok ezzel sem oldódtak meg, a nyugdíjak, illetve segélyek fejenkénti összege nem növekedett. A feszültségeket növelte, hogy azok, akik annak idején fiatalemberként álltak be a honvédseregbe, éppen ekkoriban váltak tömegesen nyugdíjjogosulttá. Ráadásul 1890-ben 70-ről 65 évre csökkentették a nyugdíjkorhatárt.⁷⁹ 1889-ben a segélyezésre adott állami támogatást pótlólagosan 120 ezer forintra kellett emelni. A következő évben már ez sem volt elég, így az összeget 180 ezer forintra növelték. Az azt követő évben tovább nőtt a támogatás, 200 ezer forintra,⁸⁰ de ez is kevésnek bizonyult, ezért a segélyezés fenntartásának érdekében elkezdték felhasználni az egyesület tőkéjének egy részét is.⁸¹ A kérést a szimbolikus nemzeti ügyeket mindig hangsúlyosan képviselő függetlenségi ellenzék a segélyezés elégtelenségére hivatkozva továbbra is napirenden tartotta.

1892-ben Irányi Dániel egy országgyűlési felszólalásában drámai hangon ecsetelte a nyugdíj vagy segély mellett is nyomorgó honvédek helyzetét. Rámutatott arra, hogy a fő- és törzstisztek nyugdíja legfeljebb az éhenhalástól mentette meg az érintetteket, az altisztek és közhonvédek nyugdíjából pedig még száraz kenyéren sem lehetett megélni. Utalt arra, hogy mivel a nyugdíj feltétele a vagyontalanság és keresetképtelenség volt, ezért sok honvéd koldulásra kényszerült. Ugyanakkor sérelmezte, hogy az Országos Honvédszegélyező Egylet nem az országgyűléshez, hanem a miniszterelnökhöz terjesztette be számadásait, noha jövedelmének nagyobb részét a törvényhozás szavazta meg. Éppen ezért két határozati javaslatot nyújtott be az országgyűlésnek: az egyikben a nyugdíjak és segélyek összegének felemelését indítványozta, a másikban pedig az országgyűlés előtti számadásra kötelezte volna a Honvédszegélyező Egyletet. Indítványait azonban a kormánypárti többség elvetette.⁸²

Húsz évvel azután, hogy Tisza Kálmán döntést hozott a honvédek segélyezésének állami támogatásáról, újabb jelentős változás állt be a kérdés kezelésében: Bánffy Dezső báró, miniszterelnök 1895-ben kelt rendeletével államosította az Országos Honvédszegélyező Egyletet, amely ettől kezdve a Miniszterelnökségen működött.⁸³ Ezzel a lépéssel az állam, közel három évtizeddel a kiegyezés megkötése után jogi értelemben is magára vállalta a szabadságharc rászoruló honvédeiről való gondoskodást. Az intézkedés háttérben feltehetően legalább részben politikai okok állhattak, mivel az 1890-es években jelentősen megerősödött a nemzeti érdekek hatékonyabb védelmét követelők tábora. A szabadságharc idős honvédeiről való gondoskodás pedig olyan ügynek számított, amely a közvélemény szemében az önálló magyar államiség erejét mutatta. A döntést ugyanakkor pénzügyi érvek is alátámasztották, hiszen a segélyezésre fordított összegek túlnyomó részét eddig is az állam fizette.

⁷⁹ MNL OL K 27. 1890. július 4. (1.) Az Országos Honvédszegélyező Egylet Alapszabályának módosítását kormányulésen hagyták jóvá.

⁸⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Ministerelnökség, Átmeneti kiadások. Lásd: 1. sz. függelék.

⁸¹ Képviselőházi irományok, 1887/1059. sz. A honvédelmi miniszter jelentése a honvéd segélyalap törzsvagyona tárgyában, 1891. május 13. A 230 ezer forintból 1891-ben 74 067 forintot használtak fel a honvédelmi miniszter engedélyével, azzal a megjegyzéssel, hogy később a honvédek számának csökkenése lehetővé fogja tenni az összeg pótlását.

⁸² Képviselőházi Napló, 1892. IV. 154–156. o. Irányi Dániel felszólalása, 1892. június 15.

⁸³ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1895. 755–763. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 2185. sz. rendelete, 1895. július 9.

Az államosítás következtében módosított alapszabályok értelmében a felügyelő bizottság tíz tagja közül hatot választott a legalább ötven forinttal adakozókból álló közgyűlés, kettőt a kormány nevezett ki, kettőt pedig a honvédegyetek központi választmánya delegált. A tőke csökkentéséhez a miniszterelnök jóváhagyására volt szükség, és neki kellett az évenkénti számadást bemutatni. Más tekintetben az egyesület működése nem változott.⁸⁴

Nem változtak a nyugdíjak és segélyek igénylésének feltételei sem, de a szabadságharcos múltat újra igazolni kellett. Igazolást elsősorban továbbra is a honvédegyetek adhattak ki, s azokon a helyeken, ahol már nem működött honvédegyelet, a törvényhatóságok kapták meg ezt a jogot.⁸⁵ Az igazolások kiadása a következő években számos feszültséget keltett. Az országgyűlésben is felmerült, hogy sokan jogtalanul jutottak hozzá igazoláshoz. Ezt a tényt a honvédségélyező egyesület felügyelő bizottságának tagjaként Harkányi Frigyes elismerte, utalva a Királyhágón túl történt tömeges visszaélésekre. Ugyanakkor határozottan állította, hogy a bizottság minden esetben leplezte az efféle csalásokat.⁸⁶ A honvédegyetek országos központi választmánya sérelmezte, hogy a törvényhatóságok is jogot kaptak a honvéd múlt igazolására.⁸⁷ Bánffy miniszterelnök viszont azon háborodott fel, hogy az igazolások kapcsán kiderült, számos honvédegyelet a belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályok nélkül működik. Emiatt utasította a belügyminisztert, hogy ellenőriztesse az összes honvédegyeletet.⁸⁸ A későbbiekben olyan gyanú is felmerült, hogy egyes törvényhatóságok honvéd múlttal nem rendelkező rászorulóknak számára is adtak ki igazolást, hogy így szabadítsák meg magukat a segélyezés terhéértől.⁸⁹

Az államosítással egy időben az állam 400 ezer forintra emelte a honvédek nyugdíjára fordított költségvetési összeget,⁹⁰ és ezzel együtt növekedtek a nyugdíjak is. A fő- és törzstisztek nyugdíja nagyjából 10-15 százalékkal emelkedett, az őrmestereké 33 százalékkal, a tizedeseké 70 százalékkal. A kormány a segélyezettnek minden bizonnyal túlnyomó többségét kitevő egykori közhonvédek nyugdíját a duplájára emelte.⁹¹ A közkatonák által kapott évi 72 forint azonban még mindig nem volt elegendő a megélhetéshez, valószínűleg a felét sem fedezte az alapvető szükségleteiknek.⁹² A gondokat jól mutatják azok a kérelmek, amelyeket egykori közhonvédek a Honvéd Menháza való felvételük érdekében írtak, és amelyekben rendre arra hivatkoztak, hogy az állami nyugdíjból nem tudnak meg-

⁸⁴ MNL OL K 150. Az Országos Honvédségélyező Egyesület módosított alapszabályai, 1896. Az alapszabályokat a belügyminiszter hagyta jóvá.

⁸⁵ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1896. 871–872. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 7821. sz. rendelete, 1896. április 22.

⁸⁶ Képviselőházi Napló, 1896. XI. 183–185. o. Péchy Tamás felszólalása, uo. Harkányi Frigyes felszólalása, 1898. április 18.

⁸⁷ MNL OL K 465. Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag irattározott, de külön iktatott iratok, Az 1848–49-es honvédegyetek központi bizottságának levele a miniszterelnökhöz, 1899. november 15.

⁸⁸ MNL OL K 150. Bánffy Dezső utasítása Perczel Dezső belügyminiszternek, 1898. június 16.

⁸⁹ MNL OL K 465. Dr. Barabás Bélának, a Függetlenségi és '48-as Párt alelnökének beadványa a miniszterelnökhöz, 1907. május 8.

⁹⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Miniszterelnökség, Átmeneti kiadások. Lásd: I. sz. függelék.

⁹¹ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1895. 755–763. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 2185. sz. rendelete, 1895. július 9.

⁹² A viszonyítási alapot a második fejezetben ismertetett tények jelenthetik: az elemi iskolai tanítók legalacsonyabb fizetése 1868-ban 25 forint volt, Klapka lapja szerint az 50 forintos egyszeri segély legfeljebb 2-3 hónapra lehetett elég.

élni.⁹³ Az honvédegyetek országos gyűlése évről évre követelte a kormánytól a nyugdíjak emelését,⁹⁴ az ellenzék pedig továbbra is támadta a kormányt ebben a kérdésben. A századfordulón például Kossuth Ferenc is felszólalt a nyomorgó honvédek érdekében.⁹⁵

1901-ben Széll Kálmán miniszterelnök újabb rendeletet adott ki a honvédnnyugdíjak ügyében, amelyben vagyonra vagy keresőképességre való tekintet nélkül minden 65 év feletti – tehát gyakorlatilag minden – egykori honvéd nyugdíjjogosultságát elismerte.⁹⁶ Noha az 1895-ös államosítás után már nem nőtt a költségvetésből a honvéd nyugdíjakra fordított összeg,⁹⁷ a XX. század első évtizedében több alkalommal is sor került a nyugdíjak emelésére, amit nyilvánvalóan a honvédek egyre csökkenő száma tett lehetővé. Először Tisza István miniszterelnök emelte fel a tizedesek nyugdíját negyedével, a közhonvédekét pedig harmadával.⁹⁸ Az öt követő kormányfő, Fejérváry Géza báró a fő- és törzstisztek járandóságát emelte meg ötven százalékkal.⁹⁹ 1906-ban, a korszak történetében először és utoljára a rendszer ellenzéke jutott hatalomra, amely a valódi függetlenségi követelésekről lemondva, igyekezett legalább a szimbolikus nemzeti követeléseknek érvény szerezni. Ebbe a politikába jól illeszkedett, hogy Wekerle Sándor második kormánya határozatot hozott a tisztek nyugdíjának 15 százalékos, az altisztek és közhonvédek nyugdíjának pedig ennél nagyobb mértékű emeléséről.¹⁰⁰

A századfordulón táján tehát jelentős változás állt be a honvédek segélyezésének ügyében. A dualista korszak első felében a kormányzat adminisztrációs, majd anyagi segítséget nyújtott ugyan a szabadságharc honvédeinek segélyezéséhez, de mereven elzárkózott attól, hogy állami kötelezettségként ismerje el azt. A század vége felé a rendszer megszilárdulása már lehetővé tette, a nemzeti követelések erősödése pedig ösztönözte a határozottabb állami szerepvállalást. A XX. század elején újabb előrelépést jelentett, hogy az 1848–49-es szabadságharc még életben lévő nagyjából 10 ezer katonájának mindegyike rendszeres állami ellátáshoz jutott, csakúgy, mint a közös hadsereg vagy a Magyar Királyi Honvédség kiszolgált katonái. Nyugdíjaik összege azonban mindvégig alacsonyabb maradt, mint az említett két sereg tagjaié, igaz, utóbbiak ekkor már csak legalább ötévi szolgálat után váltak nyugdíjjogosulttá. Fontos kiemelni, hogy más állami alkalmazottak ellátásától eltérően, az 1848–49-es honvédek állami nyugdíjáról nem született törvény a korszakban. A kérdést csak miniszterelnöki rendeletben vagy kormányülési határozatban szabályozták, és a nyugdíjakat továbbra is a Miniszterelnökségen működő alapítvány utalta ki. A formaságnak tűnő megkülönböztetés mögött nyilvánvaló politikai okok álltak: a kiegyezéses rendszer keretei közé még az idő múlásával sem lehetett beilleszteni a honvédek küzdelmeinek hivatalos erkölcsi elismerését.

⁹³ HL VI. 12. 1. d. Kérvények.

⁹⁴ MNL OL K 465. Az 1848–49-es honvédegyetek központi bizottságának levele a miniszterelnökhöz, 1899. november 15.

⁹⁵ Képviselőházi Napló, 1896. XXXI. 436–437. o. Kossuth Ferenc felszólalása, 1900. december 18.

⁹⁶ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1901. 382–383. o. Széll Kálmán miniszterelnök 3000. sz. rendelete, 1901. július 11.

⁹⁷ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Miniszterelnökség, Átmeneti kiadások. Lásd: 1. sz. függelék.

⁹⁸ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1904. 1491–1492. o. Tisza István miniszterelnök 4199. sz. rendelete, 1904. december 15.

⁹⁹ Ezt a honvédek 1905. május 20-án tartott országos gyűlésén jelentették be. *Makuch* 1998. 257. o.

¹⁰⁰ MNL OL K 27. 1908. március 21. (65.) A pontos összegeket lásd a 2. sz. függelékben.

A Honvéd Menház

Az 1869 augusztusában tartott országos honvédgyűlésen Vidats János, a honvédegyletek központi választmányának egyik tagja azzal a javaslattal állt elő, hogy hozzanak létre Menházat a rokkant honvédek számára. A menház felállításának szükségességét azzal indokolta, hogy a kormánypárti többség nem tett eleget az 1848-as országgyűlés által vállalt kötelezettségnek, vagyis nem intézkedett a rászoruló honvédek és családjuk rendszeres ellátásáról.¹⁰¹ Ahogyan később egy nyilvánosságnak szánt levelében fogalmazott, a menház felépítése „óvás” volt „a magyar nép részéről” a kormányzat felé, mert az nem váltotta be „a nemzet adott becsületszavát”.¹⁰²

Vidats 1848-ban a „márciusi ifjak” egyikeként vált a közélet ismert és népszerű szereplőjévé. A szabadságharc idején századosi rangot ért el. Az önkényuralom korában titkos forradalmi szervezkedéseket folytatott, ezért többször is fogságba került. A szabadságharc újrakezdésére és a teljes állami függetlenség kivívására irányuló terveit a kiegyezés után sem adta fel, ezért országgyűlési képviselőként a szélsőbaloldalhoz csatlakozott, és rendszeresen levelezett Kossuth Lajossal. Az apjától átvett mezőgazdasági gépgyár, valamint az általa 1869-ben alapított Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár elnökeként üzleti körökben is komoly tekintélynek örvendett. Szerteágazó közéleti tevékenységének egyik fontos mozzanata volt a menház felépítése, ami egyszerre szolgált szociális és politikai célokat.¹⁰³

Vidats a menházban elsősorban tisztak számára kívánt élethossziglan tartó ellátást biztosítani, mert úgy látta, hogy a közhonvédek könnyebben találnak maguknak lakóhelyükön pártfogót. Pest város tanácsának tagjaként bízott abban, hogy a város ingyen ad majd telket erre a hazafias és emberbaráti célra. Úgy vélte, hogy az épület felépíthető „buzgó hazafiak” pénzbeli adományából, iparosok által ingyen felajánlott építőanyagból és munkavégzésből.

A honvédegyletek országos gyűlése örömmel fogadta a kezdeményezést, és bizottságot hozott létre a menház ügyében. A bizottság elnöke Vidats lett, további három tagja pedig az ő elvbarátai közül került ki: Clementis Gábor, Földváry Albert és Kúhnel Ignác egyaránt a honvédegyletek központi választmányának szélsőbaloldali érzelmű tisztségviselői voltak. A bizottság negyedik tagja Jókai Mór lett.¹⁰⁴

A menház felépítésére indult adakozás hamarosan országos méreteket öltött. Az adománygyűjtésben jelentékeny szerepet játszott két hölgy, gróf Odeschalchi Gyuláné és özvegy Damjanich Jánosné. Jókai Mór, aki az előző évben jelentette meg *A kőszívű ember fiai* című regényét, ezúttal is sokat tett a rászoruló honvédekért: az általa szerkesztett újságban, *A Honban* rendszeresen népszerűsítette a menház ügyét. Természetesen Vidats pártjának, a szélsőbaloldaliakból alakult Országos '48-as Pártnak a lapja, a *Magyar Ujság* is gyakorta foglalkozott ezzel a témával.¹⁰⁵

¹⁰¹ *A Honvéd*, 1869/39. (szeptember 30.); A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve. Budapest, é. n. [1902 k.] 13–16. o. A menház megalapításáról: Farkas 2013. 1306–1309. o.

¹⁰² OSzK Kny. B 1.395. Vidacs János levele, melyet mint a honvéd-menház bizottságnak elnöke Gubody Gedeon Nagy-Kőrös városa polgármesteréhez intézett, 1870. december 10.

¹⁰³ Farkas 2013. 1293–1331. o.

¹⁰⁴ MNL OL R 90. 5209. Vidats–Kossuth, 1869. november 21.; *A Honvéd*, 1869/34. (augusztus 24.), 1869/39. (szeptember 30.); *Vasárnapi Ujság*, 1871/23. (június 4.).

¹⁰⁵ MNL OL R 90. 5249. Vidats–Kossuth, 1870. január 26.

Vidats Kossuthnak is beszámolt a menházzal kapcsolatos terveiről.¹⁰⁶ A volt kormányzó támogatta az elképzelést,¹⁰⁷ és válaszában így fogalmazott: „...nagy idők... melyeknek szomorú, mert csak adomány fillérekkel épülő emléke lesz a Honvéd Menház.”¹⁰⁸ Emellett ezer frankot ajánlott fel a menház építésére, amelynek kifizetését nehéz anyagi helyzete miatt négy részletben, negyedévente vállalta.¹⁰⁹ Továbbá egy, a nagyközönségnek szánt levelet is küldött, amelyben adakozásra buzdította honfitársait. A Vidats által sokszorosított levél példányait azonban Thaisz Elek pesti rendőrkapitány lefoglaltatta, és megtiltotta a terjesztését.¹¹⁰ Thaisz intézkedése miatt Irányi interpellációt nyújtott be az országgyűlésben a belügyminiszterhez, aki azzal indokolta a tiltást, hogy a levél terjesztését engedélyeztetni kellett volna Pest város polgármesterével. Irányi a választ visszautasította, cenzúrával vádolva a kormányt.¹¹¹

Kossuth ugyanakkor azt javasolta, hogy a menházban gyűjtsék össze a honvéd ereklýket – zászlókat, egyenruhákat, jelvényeket, okmányokat –, hogy megőrizzék a szabadságharc emlékét. „Ki tudja, még jöhet nemzedék e pula korszak után, melyet egy ily »Honvéd Múzeum« szerellete felmelegít, hogy szeresse hazáját s a szabadságot, mint ama névtelen félístenek szerették, kikre egy ily ereklýtár ihlettel emlékeztetne” – írta.¹¹² Nincs azonban tudomásunk arról, hogy a volt kormányzó ezen elképzelése magvalósult volna.

A menház javára adakozók többsége magánszemély volt, de szép számmal jótékonykodtak különböző egyetek és társaságok (például honvédegyletek, takarékpénztárak vadásztársaságok, olvasóköriök), továbbá települések (köztük Debrecen városa) is. A magánszemélyek felajánlásainak összege általában néhány forinttól száz forintig terjedt.¹¹³ Kevesebb mint egy év alatt körülbelül 75 ezer forint gyűlt össze, amelynek többségét a Vidats vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztárban helyezték el.¹¹⁴ Összességében elmondható, hogy az Andrássy miniszterelnök által indított gyűjtéshez képest ez a kezdeményezés valószínűleg szélesebb, ugyanakkor szerényebb anyagi helyzetű közönséget indított jótékonykodásra.

A menház létrehozása a közvélemény jelentős figyelme és támogatása ellenére lassabban haladt annál, ahogyan azt Vidats kezdetben remélte. Ez részben azzal magyarázható, hogy a kormányzat, bár nyíltan nem lépett fel a menház megvalósítása ellen, a színpalak mögött igyekezett zátonyra futtatni a tervet. Erre utal Thaisz rendőrkapitány ellenséges

¹⁰⁶ MNL OL R 90. 5209. Vidats–Kossuth, 1869. november 21.

¹⁰⁷ Kossuth már 1848. november 19-én, tehát a szabadságharc kezdetén kelt rendeletében kilátásba helyezte egy rokkantház létrehozását a szabadságharcban megsérült honvédek számára. Az intézmény tervei elkészültek, de felállítására nem került sor. Kossuth 1848/49-ben, 495. o.; *Kossuth: Írások és beszédek*, 42. sz.

¹⁰⁸ OSzK Kt. Levelestár, Kossuth–Vidats, 1872. május 16.

¹⁰⁹ Kossuth–Vidats, 1869. október 5. A levelet közli: A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 53–55. o.

¹¹⁰ MNL OL R 90. 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8.

¹¹¹ Képviseleti Napló, 1869. IV. 180. o. Irányi Dániel felszólalása, 1870. január 15. Rajner Pál belügyminiszter válaszában egy 1867. július 5-én kelt belügyminiszteri rendeletre hivatkozott. A hivatkozott rendelet a Rendeletek tárában nem található meg.

¹¹² OSzK Kt. Levelestár, Kossuth–Vidats, 1872. május 16.

¹¹³ Kiemelkedett közülük Lopresti Árpád báró, volt honvéd őrnagy 400 forintos adománya. *Magyar Ujság*, 1872. 116. sz. (május 23.)

¹¹⁴ A beérkezett adományokról a *Magyar Ujság*ban, Vidats aláírásával, rendszeresen jelentek meg rövid hírek, az adományozók nevének és az adományozott összegnek a feltüntetésével. A pénzzel Vidats az 1870 júniusában tartott országos honvédegyleten részletesen elszámolt. *A Honvéd*, 1870. 23. sz. (június 9.), 24. sz. (június 16.)

fellépése, és az is, hogy Pest közgyűlésének kormánypárti többsége hosszasan elhúzta a telekadományozásról folyó tárgyalásokat. Az adományozásra végül nem került sor, a honvédek a Soroksári út mentén, a vámsorompón túl megvásároltak egy telket, a város pedig vállalta, hogy hozzájárul a menházi lakók ellátásához.¹¹⁵

A megvalósítás elhúzódásához másfelől az is hozzájárult, hogy az adományok a vártnál lassabban gyűltek. Ezzel elsősorban azzal magyarázható, hogy 1869 végén pénzügyi válság bontakozott ki, amely elsősorban a Vidats által fő szövetségesnek tekintett kereskedő és iparos réteg forrásait apasztotta el.¹¹⁶

A menház terveit Vidats 1871 májusában mutatta be az országos honvédegyűlésnek, amelynek építése ugyanezen év októberében vette kezdetét. A terveket a korszak két ismert építéssze, Kauser Lipót és Frey Lajos készítette.¹¹⁷ Az épület ünnepélyes átadására 1872. október 6-án került sor. Az átadási ünnepségen Vidats mondott beszédet, majd átnyújtotta az épület kulcsait a honvédegyelet országos elnökének, Gáspár András tábornoknak.¹¹⁸

Az egyemeletes épület egy tízhektáros telken helyezkedett el, Ferencváros külső határának közelében, a Soroksári út 62. szám alatt.¹¹⁹ Homlokzatán, amely az országútra és a Duna felé nézett, a következő felirat volt olvasható: „Az 1848/9-ki rokkant honvédeknek hálás elismerésül a nemzet egyesei”. A „nemzet egyesei” kifejezés nyilvánvaló hangsúlyozása volt annak a ténynek, hogy a menház nem állami támogatással, hanem magánadományokból létesült. Az épület 80 személy elhelyezésére volt alkalmas, akik 2–4 fős szobákban kaphattak szállást. Az emeleten ezeken kívül egy nagy „társalgási terem”, a földszinten pedig konyha és raktár volt található.¹²⁰

Az átadás örömet beárnyékolta, hogy a menház az induláskor komoly pénzügyi gondokkal küzdött. Az adományokat az építkezés nagyrészt felemészítette, ezért az intézményt felügyelő honvédegyleti bizottság 1872 tavaszán ismét gyűjtést kezdeményezett. Ennek köszönhetően az átadáskor a menház 22 ezer forint tőkével rendelkezett, amelynek hét százalékos kamataiból azonban mindössze négy rokkant honvédtiszttről tudtak gondoskodni. Az első évben még további hat tiszt költözhetett be a menházba, de ők saját költségükön tartották el magukat. Az intézmény tehát nagyrészt kihasználatlanul állt.¹²¹

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy 1873 júliusában csődbe ment a Vidats vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár. A buda-pesti honvédegyelet választmányja ekkor azonnal tájékoztatást kért a menház tőkéjéről, amely tudomása szerint a csődbe jutott takarékpénztárnál volt elhelyezve. A honvédegyelet országos központi választ-

¹¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1871. 23. sz. (június 4.) A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 21. o. Az országos honvédegyűlés 1870 júniusában hatalmazta fel Vidatsot a telekvásárlásra. *Magyar Ujság*, 1870. 130. sz. (június 9.)

¹¹⁶ MNL OL R 90. 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8.

¹¹⁷ Az avatási ünnepségről beszámoló *A Honvéd* című lap Dötzer Ferencet nevezte meg építésszé, de ő feltehetőleg az építési vállalkozó volt. *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.). Több mint egy évvel korábban, még az építés megkezdése előtt a *Vasárnapi Ujság* egy Kauser Lipót és Frey Lajos terve alapján készült rajzot jelentetett meg a menházról. *Vasárnapi Ujság*, 1871. 23. sz. (június 4.) Egy ferencvárosi helytörténeti honlapon viszont Lechner Ödön szerepel építésszé. (<http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>). (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.)

¹¹⁸ *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.)

¹¹⁹ A mai számozás szerint ez a Soroksári út 114. <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>. (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.)

¹²⁰ *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.)

¹²¹ *Farkas* 2013. 1325–1326. o.

mányának válaszából kiderült, hogy a tőke ekkorra 18 ezer forintra apadt, amiből Vidats 15 ezer forintot még az év elején felvett magánkölcsonként. A magánkölcson intézménye a korban jellemző pénzhiány miatt nem számított szokatlannak, és jogszabályba sem ütközött. Ezúttal azonban komoly kárt okozott, mert a csődügyben eljáró bíróság zár alá helyezte Vidats vagyonát, aki így nem tudta fizetni a kamatokat.¹²² A Vidats által kölcsönvett összeg még évtizedekkel később is behajtásra váró követelésként volt bejegyezve a menház könyvelésébe.¹²³

A menház körül 1873 nyarán kirobbant botrányban politikai viszálykodásnak is szerepe volt. A buda-pesti honvédegylet kormányhoz lojális vezetése a kialakult helyzetet jó alkalomnak látta arra, hogy Vidatsot és rajta keresztül a szélsőbaloldali irányítás alatt álló országos központi választmányt hiteltelenné tegye. Többször is kérdőre vonta a központi választmányt a menházi alap csökkenése miatt. Arra hivatkozott, hogy a honvédek előző évi országos gyűlése a tőke teljes megtartásáról hozott határozatot.

Emellett a buda-pesti választmány egyes tagjai kétszer is látogatást tettek a menházban, hogy személyesen vizsgálják meg az ottani körülményeket. A látogatásról készült jelentésük számos hiányosságot tárt fel. Megállapították, hogy az épület egy elhanyagolt telken állt, berendezése hiányos, illetve kényelmetlen volt, az ételmisszerellátás akadozott, az idős és rokkant lakókról mindössze egy kapus és a felesége gondoskodott, orvos nem járt hozzájuk.¹²⁴

A központi választmány nevében az elnök, Gáspár András tábornok és az országos főjegyző, Kúhnel Ignác a pénzügyi jellegű vádakot a sajtóban megjelent nyilatkozatban visszautasította. Azt állították, hogy az alapítványi összeg az építész munkájának kifizetése miatt csökkent. A menházban tapasztalható rossz körülményeket elismerték, de azokat a rendelkezésre álló pénz szűkösségével magyarázták. Vidats mindenesetre lemondott a menházat felügyelő bizottság vezetéséről.¹²⁵

Vidats súlyos pénzügyi helyzete és az őt ért politikai támadások nyomása alatt özszeroppant, és 1873. november 10-én öngyilkosságot követett el. Közvetlenül halála előtt visszatett 9 ezer forintot a menházat felügyelő bizottság pénztárába. Vagyis a 15 ezer forintos kölcsönön felül még 9 ezer forintot kivett korábban a menházi pénztárból. Vidats, aki rengeteg áldozatot hozott a menház létrehozásáért, aligha sikkasztott saját hasznára annak vagyonából, ugyanakkor úgy tűnik, mégsem kezelte gondosan a rábízott pénzt. A menházi alapan tehát a központi választmány korábbi tájékoztatásától eltérően nem 18 ezer, hanem összesen 27 ezer forint volt. Csakhogy ebből a Vidats által kölcsönvett 15 ezer forint lényegében elveszett.¹²⁶

A súlyos pénzügyi helyzet miatt a honvédegyletek 1873 novemberében tartott országos gyűlése úgy határozott, hogy kezdeményezni kell a menház összevonását az Országos Honvédsegélyező Egylettel. A honvédegyletek szélsőbaloldali irányítás alatt álló központi

¹²² Uo.

¹²³ MNL OL R 68. 1. t. A honvédménház ülésjegyzőkönyvei, számadásai, 1881–1909.

¹²⁴ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve. 1873. július 24., uo. A menházbizottság jelentése, 1873. július 26., uo. A menházi lakók levele a buda-pesti honvédegylet menházi bizottságának, 1873. július 26., uo. Jelentés a választmányhoz, 1873. augusztus 27. uo. Jelentés a választmányhoz, 1873. szeptember 24.

¹²⁵ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1873. augusztus 27.; *A Honvéd*, 1873/29. (augusztus 2.)

¹²⁶ *Farkas* 2013. 1322–1331. o.

választmánya azonban valószínűleg nem lelkesedett azért, hogy átadja az intézményt a kormányhoz közel álló alapítványnak. Emellett az állandó pénzügyi gondokkal küzdő Honvédségélyező Egylet vonakodása is közrejátszhatott a terv meghiúsulásában.¹²⁷

A következő években, ha nehezen is, de sikerült biztosítani a menház működésének anyagi alapjait. Vidats pénzügyi csődje és tragédiája ráirányította a közvélemény figyelmét az intézmény drámai helyzetére, ami átmenetileg új lendületet adott az adakozásoknak. Jókai Mór és Türr István például magukra vállalták egy-egy rokkant tiszt ellátásának költségeit, míg Fiume városa kétezer forintot adományozott az alapnak. 1874-ben Koller Károly pesti fényképész színeztet arcképet készített Torinóban Kossuthról, amelynek minden eladott példánya után egy forint a menházi pénztárba került.¹²⁸ 1875-ben az új miniszterelnök, Tisza Kálmán közbenjárására Ferenc József is hozzájárult ötezer forinttal a menház kiadásaihoz.¹²⁹

A menházat a honvédegyetek központi választmánya által egy évre választott öttagú bizottság felügyelte, amely az intézmény közvetlen irányítására parancsnokot nevezett ki. A bizottság tagjai elnöki, jegyzői, pénztárnoki, gondnoki és ellenőri szerepet tölthettek be. Vidats lemondása után a vezetést az egyik addigi tag, a szintén szélsőbaloldali Földváry Albert vette át, aki 1876-ig vagy 1877-ig viselte ezt a tisztséget.¹³⁰ A mellette gondnokként működő Krivácsy Józsefnek főszerepe volt abban, hogy sikerült konszolidálni az intézmény anyagi helyzetét. Krivácsy a szabadságharc idején a komáromi vár tüzérségi parancsnoka volt, és alezredesi rangot ért el, az emigrációban pedig az olasz királyi hadsereg ezredese lett. 1870-ben hazatért, vasúti hivatalnokként dolgozott, miközben a menház pénzügyeinek rendbetételével komoly elismerést vívott ki a volt honvédek körében. Működésének sikerét jelzi, hogy az intézmény lakóinak száma folyamatosan nőtt, így az évtized végére elérte a 65-öt.¹³¹

A menház sorsára azonban továbbra is hatással volt az a politikai küzdelem, amely a buda-pesti honvédegyet kormányhű választmánya és a szélsőbaloldali befolyás alatt álló központi választmány között dúlt a honvédegyleti mozgalom vezetéséért. 1876-ban vagy 1877-ben a buda-pesti honvédegyetnek sikerült ellenőrzése alá vonnia a menházi bizottságot. 1878-ban viszont az országos gyűlés, amely a buda-pesti egyet képviselőit kizárta sorai közül, Krivácsyt választotta a központi választmány elnökéül. Krivácsy ezután a menházi bizottság elnökévé is megválasztatta magát.¹³² Ettől kezdve megindultak a köl-

¹²⁷ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegyet választmányának jegyzőkönyvei, 1873. november 8., 1874. február 27., 1874. március 27., 1874. május 18., 1874. augusztus 26. A buda-pesti honvédegyet választmánya sürgette az országos gyűlés határozatának végrehajtását a központi választmányánál, de hónapokon át nem kapott választ. Végül májusban arról tájékoztatta az országos vezetés a fővárosi honvédeket, hogy a honvédségélyező alap egyelőre nem reagált a megkeresésre.

¹²⁸ Farkas 2002. 66. o.

¹²⁹ *Magyar Ujság*, 1873. 201. sz. (szeptember 2.); HL VI. 14. 2. d., A buda-pesti honvédegyet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.; uo. A honvédegyetek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1875. december 9.

¹³⁰ HL VI. 14. 2. d. A honvédegyetek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1875. december 18.

¹³¹ Az emigrációban Krivácsy nagy feltűnést keltett azzal, hogy az 1860-as évek elején személyeskedő, és végül perbe torkolló vitát folytatott Türr-rel a nyilvánosság előtt. Életrajzi adatai: *Bona* 2000. 465–466. o.; Türr-rel folytatott vitája: *Lukács* 1984. 239–240. o.; *Pete* 2011. 153–161. o.; A Honvéd Menházzal kapcsolatos tevékenysége: HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegyet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.

¹³² HL VI. 14. 2. d. A szavazatszedő bizottság jelentése a központi választmány tagjainak megválasztásáról, 1878. október 7.; uo. A honvédegyetek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1878. október 10., december 5.; uo. A buda-pesti honvédegyet közgyűlési jegyzőkönyve, 1878. október 14.

csönös vádaskodások. Krivácsy, megválasztása után azonnal vizsgálatot indított a menházban. A lakókat az emeleti nagyterembe hívták össze, az itt készített jegyzőkönyv hosszasan sorolta panaszait a durva bánásmódról és a nyomorúságos ellátásról, a további eljárás pedig állítólagos sikkasztásokra is fényt derített.¹³³

Két évvel később viszont már a buda-pesti egyesület vezetői támadták Krivácsyt, mert véleményük szerint borzalmas körülmények alakultak ki a menházban, amelynek pénzügyeit senki sem ellenőrizte. Felrótták neki, hogy a tőke folyamatosan fogy, a lakók száma pedig ötvenre csökkent. Megvádolták továbbá azzal is, hogy a menházi lakókat felhasználta országos választmányi elnökké történő megválasztásához. Büntetőfeljelentést tettek ellene, a vádat azonban a bíróság ejtette. Azt is sikerült elérniük, hogy a belügyminisztérium vizsgálatot indítson az intézményben, de az sem állapított meg jogsértést.¹³⁴

A buda-pesti egyesület által indított kemény támadásoknak konkrét céljuk volt. A menházi alapba befolyt adományok kamatai ekkor már valóban nem fedezték a kiadásokat, így erre hivatkozva el akarták érni, hogy a honvédegyletek adják át az intézményt az államnak. Küldöttséget menesztettek Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, aki biztosította őket arról, hogy a kormány kész a menház átvételére. A honvédegyletek központi választmánya azonban nem akarta átadni a menházat, ehelyett folyamodványt nyújtott be az országgyűlésnek, amelyben 10 ezer forintos állami segílyt kért. A törvényhozás pénzügyi bizottsága ezt elutasította, helyette határozati javaslatot fogadott el, amelyben a menház állami átvételét célzó tárgyalásokra hatalmazta volna fel a kormányt. Az állami átvétel melletti érvként felhozták, hogy a menház tetőzete omladozik, ezért nemcsak a működési költségek biztosítására, de az épület felújítására is szükség lenne.¹³⁵ A kérdésről az országgyűlésben a költségvetés tárgyalásakor, 1880 áprilisában bontakozott ki vita. A kormány nevében Tisza Kálmán miniszterelnök kijelentette, hogy kész a szükséges összeget fordítani a menházra, bármennyi is az, és már a honvédegyletek központi választmányával folytatott tárgyalások idején előleget adna a legszükségesebb kiadásokra. Hangsúlyozta, hogy a döntés következtében a törvényhozás által számon kérhető személyek intéznék a pénzügyeket, és ennek kapcsán utalt a menház körüli visszaélések gyanújára.¹³⁶

A honvédegyletek központi választmányának nevében Novák Gusztáv képviselő azzal érvelt az államosítás ellen, hogy az állami kezelés drágább lenne és a magánadakozások megszűnését eredményezné. A szélsőbaloldali képviselők azonban ezúttal kihátráltak a központi választmány mögül. Irányi Dániel és Madarász József is elfogadhatónak tartották az állami kezelést, abban az esetben, ha a honvédegyletek országos gyűlése jóváhagyja azt.¹³⁷ A buda-pesti honvédegylet küldötteinek azonban sem az 1880. évi rendes, sem az 1881. március 15-én tartott rendkívüli országos gyűlésen nem sikerült meggyőzniük a honvédegyletek küldötteinek többséget az átadás szükségességéről. 1881 novemberében

¹³³ HL VI. 14. 2. d. Jegyzőkönyv a menházi vizsgálatról, 1878. október 24.; uo. Jegyzőkönyv a menház körüli visszaélések, sikkasztások vizsgálatáról, 1878. november 4.

¹³⁴ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1880. március 16., május 4., május 20.; uo. A buda-pesti honvédegylet (Mikár Zsigmond) levele a központi választmányaknak, 1880. július 2.; uo. A központi választmány (Krivácsy József) levele az országos gyűlésnek, 1881. március 12.

¹³⁵ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 356–357. o. Molnár György előadó felszólalása, 1880. április 24.

¹³⁶ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 358–359. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1880. április 24.

¹³⁷ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 357–360. o. Novák Gusztáv, Madarász József, Irányi Dániel felszólalása, 1880. április 24.

végül mégis elérték céljukat: a honvédegyletek lemondtak a menház működtetéséről a kormány javára.¹³⁸

A kormány hivatalosan 1882. január elsejétől vette át a menház működtetését. Az intézményt felügyelő bizottság elnöke ekkor Jekelfalussy Lajos, a Magyar Királyi Honvédség századosa, a Ludovika Akadémia tanára, a honvédelmi minisztérium tisztviselője lett.¹³⁹ A bizottság elnökét és jegyzőjét, valamint négy tagját a honvédelmi minisztérium nevezte ki, további négy tagját pedig a honvédegyletek központi választmánya jelölte.¹⁴⁰ Krivácsy, a központi választmány elnökeként 1883-ig tagja maradt a bizottságnak. 1883-ban jelentős változás következett be a honvédegyleti mozgalom történetében. A központi választmány elnöke ekkor Tisza László honvédszázados, a miniszterelnök testvére lett, és ettől fogva a honvédegyletek országos vezetése a kormány befolyása alá került. A változás megkönnyítette a honvédegyleti mozgalom és a honvédelmi minisztérium együttműködését a menház működtetése során is.¹⁴¹

A Honvéd Menház az állami átvételkor nagyjából 26 ezer forint tőkével rendelkezett. 1882-től kezdve minden évben elkülönítettek számára pénzt a honvédelmi minisztérium költségvetésében. Ez az összeg a század végéig évi 34-38 ezer forint volt, ami a honvédségi intézetekre fordított egyre növekvő kiadásoknak kezdetben nagyjából tíz, később már csak négy százalékát tette ki. Ehhez képest csekély mértékűnek mondható az az évi néhány ezer forint, ami adományokból gyűlt össze. A menház kiadásait minden esetben a minisztérium hagyta jóvá. Ennek legnagyobb részét az élelmezésre költötték. Az élelmiszerek beszerzése és a ruházat biztosítása együttesen valamivel több, mint a felét adta ki a költségeknek. Nagyjából a kiadások harmadát fizették ki pénzbeli illetekkel, amelyet részben a személyzet, részben pedig a rokkant honvédek kaptak.¹⁴² A bentlakók ugyanakkor más állami segélyben, illetve nyugdíjban nem részesülhettek.¹⁴³

A menházat felügyelő bizottság havi rendszerességgel ülésezett, és elsősorban a felvételi kérelmek elbírálásával foglalkozott. A bizottságnak az 1848-ban született Jekelfalussy volt az egyetlen olyan elnöke a dualista korszakban, aki nem harcolt a szabadságharcban – utódai mind egykori honvédtisztek voltak.¹⁴⁴ Noha a menházat eredetileg rokkant tisztek számára hozták létre, az 1880-as években már közkatonákat is felvettek. A menházi helyek nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg a tisztek és altisztek, valamint a közkatonák között. A rokkantság sem volt már kizárólagos feltétel, mert az életkorukból adódóan keresőképtelen, vagyontalan honvédek is felvételt nyerhettek, bár a rokkantak mindvégig előnyt élveztek. A bizottság a jelentkezőket rangsorolta, és egy-egy hely megüresedése

¹³⁸ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1880. május 4., 1880. május 20., 1881. május 15., 1881. november 10.

¹³⁹ MNL OL R 68. 1. t. Jegyzőkönyv, 1882. február 11. Jekelfalussy később, a második Wekerle-kormányban honvédelmi miniszteri tisztséget töltött be.

¹⁴⁰ A tagok száma később tíz főre emelkedett. HL VI. 12. 23. d. A Honvéd Menház szervezeti szabályzata, 1911.

¹⁴¹ HL VI. 14. 3. d. Az országos gyűlés jegyzőkönyve, 1885. március 9. Tisza itt azt javasolta, hogy a honvédegyletek országos vezetése tartson rendszeresen közös tanácskozásokat a menház és az Országos Honvédségélyező Egylet vezetésével.

¹⁴² Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek. Lásd: 3. sz. függelék.

¹⁴³ MNL OL R 68. 1. t. Jegyzőkönyv, 1882. február 11.

¹⁴⁴ Lásd: 4. sz. függelék.

esetén a soron következőnek engedélyezte a beköltözést. A helyhatóságok a vagyontalanság és keresetképtelenség igazolásával, valamint a kérelmek továbbításával és a kérelmezők kiértékelésével segítettek a menház működtetését.¹⁴⁵

A menházat felügyelő bizottság a felvételi kérelmek mellett foglalkozott az intézmény lakói által elkövetett kihágásokkal is, amelyek közül a leggyakoribbak a „gorombaság” és az ittasság voltak. Az esetek többségében szobafogsággal büntették a szabályok megsértőit, de súlyosabb vétség esetén kizárásra is sor került. Emellett a bizottság kijelölt tagjai havonta személyesen vizsgálták meg a menház állapotát, és látogatásukról az üléseken jelentést tettek. Az üléseken általában jelen volt a parancsnok is,¹⁴⁶ aki a korszak nagy részében egykori honvédtisztek közül kerültek ki, de 1909-től már a Magyar Királyi Honvédség tisztjei irányították az intézményt.¹⁴⁷

A honvédelmi minisztérium időről időre gondoskodott a menház felújításáról és korszerűsítéséről. Többször is tatarozták az épületet, kiépítették a vízvezeték-hálózatot, egy fűdőszobát létesítettek a lakók számára, és távbeszélő készülékkel látták el az intézményt.¹⁴⁸ Az 1890-es években azonban sokat rontott az állapotokon az egyre növekvő zsúfoltság. Ekkoriban már 100 körül mozgott a lakók száma, miközben több százan vártak, esetenként évekig, a beköltözésre.¹⁴⁹ 1898-ban az képviselőházban is napirendre került a menház ügye. Az ellenzék egy újabb Menház létesítését követelte, a kormány azonban csak a meglévő bővítését határozta el. Az 1899 és 1900 során végrehajtott átépítés következtében a menházi férőhelyek száma 150-re nőtt.¹⁵⁰ Ezzel párhuzamosan az egyre idősebb lakókat ellátó személyzet létszáma is növekedett: 1896-ban kilenc, 1912-ben már 28 fő szolgált

¹⁴⁵ A menházat felügyelő bizottság üléseinek jegyzőkönyvei kisebb részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak (MNL OL R 68. 1. t., 1881 és 1885 közötti jegyzőkönyvek), nagyobb részben pedig a Hadtörténelmi Levéltárban (HL VI. 12. 28. d., 1886 és 1922 közötti jegyzőkönyvek). Az államosítás, tehát 1882 előtti iratokat 1887-ben a menház akkori parancsnoka zsákokba pakolva és lepecsételve elküldte a bizottság elnökének. MNL OL R 68. 1. t. A menház parancsnokának levele a felügyelő bizottság elnökéhez, 1887. április 30.) Ezen iratok további sorsáról nincs tudomásunk. 1919 szeptemberében román katonák fegyver után kutatva feldúlták a jegyzői irodát, így elképzelhető, hogy bizonyos iratok megsemmisültek. HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1920. március 10.

¹⁴⁶ MNL OL R 68. 1. t., HL VI. 12. 28. d. A parancsnoki tisztséget a XX. század első évtizedében betöltő Krúdy Gyula szadacosnak, a neves író nagyapjának viszonya megromlott a bizottsággal, így ő egy idő után nem járt el annak üléseire. A bizottsági jegyzőkönyvek szerint a menház lakói gyakorta panaszkodtak Krúdyra, és panaszait a bizottság jogosnak találta. Az egyik jegyzőkönyv talányosan „illetéktelen női beavatkozással” magyarázta a parancsnok magatartását. HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1907. június 25., 1907. szeptember 25., 1909. március 6. – Végül 1909-ben a kormány tagjai a honvédelmi miniszter javaslatára Krúdy nyugdíjazása mellett döntöttek. MNL OL K 27. 1909. január 3. 28. A parancsnok egyik unokájának visszaemlékezéséből kiderül, hogy az idős Krúdy, miután elvált feleségétől, élettársi viszonyt alakított ki a háztartását vezető fiatal Humik Karolinával, akit a menház konyhájának irányításával is megbízott. A visszaemlékezés szerint a feszültségeket az okozta, hogy a menház lakói gyakorta panaszkodtak az élelmezés miatt. Özvegy Dr. Votisky Gézáné Krúdy Ilona: A legfiatalabb testvér emlékeiből. http://www.krudy.hu/Szakirod/KatonaBela/Ke_68/VGKrIKe_68.html. (A letöltés ideje: 2014. augusztus 5.)

¹⁴⁷ Lásd: 5. sz. függelék.

¹⁴⁸ Tatarozásra 1890-ben és 1907-ben került sor. MNL OL R 68. 1. t. A tatarozást irányító mérnök levele a honvédelmi minisztériumnak, 1890. április 17.; HL VI. 12. 28. d. A honvédelmi minisztérium levele a menház felügyelő bizottságának, 1907. november 25.). A vízvezeték-hálózatot 1889-ben építették ki (MNL OL R 68. 1. t. A parancsnok levele a felügyelő bizottsághoz, 1889. december 31.), a távbeszélőről pedig az 1911-ben készült szervezeti szabályzatból tudunk (HL VI. 12. 28. d.).

¹⁴⁹ MNL OL R 68. 1. t. A parancsnok jelentése, 1896. január 9.

¹⁵⁰ Képviselőházi Napló, 1882. XI. 183–185. Várady Károly felszólalása, 1898. április 18.; MNL OL K 27. 1899. június 14. (39.)

a menházban.¹⁵¹ Ennek következtében emelkedett a menházra fordított költségvetési összeg is: a XX. század első éveiben 100–110 ezer koronát (50–55 ezer forintot) költött az állam az intézményre. 1908-tól az első világháború kitöréséig jelentősen, majdnem a duplájára nőttek a költségek, elsősorban az élelmezés drágulása miatt. A háború alatt a bentlakók megfogyatkozása miatt csökkenni kezdett az állami támogatás.¹⁵²

A menházi lakók élelmezését kezdetben nagyrészt önellátó módon oldották meg. A telken, amelyen az épület állt, veteményes kertet alakítottak ki és sertéseket tartottak. Az államosítást követően a sertéseket eladták, a veteményes kertet pedig bérbe adták. A bérlő vállalta, hogy elsősorban a menháznak adja el a terményeket piaci áron, és kötelessége volt az épület előtt húzóódó díszkert ápolása is. A húst ettől kezdve vágóhídról, a péksüteményeket péküzemből rendelték. Az étkezés mellett a lakók számára ruházatot (egyenruhát) is biztosítottak.¹⁵³ A házirend szigorú napirendet írt elő az idős honvédek számára, pontosan meghatározva teendőiket.¹⁵⁴

Az idő előrehaladtával folyamatosan nőtt a menház lakóinak átlagos életkora, ezért egyre nagyobb hangsúly helyeződött az egészségügyi ellátás biztosítására. 1897-ben még csak egy menházi tag ápolta társait, külön juttatásért, 1900-ban viszont a minisztérium engedélyezte egy ápolási feladatot ellátó házaspár alkalmazását. 1907-től kirendelt főorvos tartózkodott állandó jelleggel az intézményben, akinek munkáját 1912-ben már húsz betegápoló segítette. Az 1911-ben elfogadott új szervezeti szabályzat a menházat „kórházi jelleggel bíró ellátási intézetnek” nevezte, és a parancsnok ekkortól kezdve a Magyar Királyi Honvédség egy törzsorvososa lett.¹⁵⁵

Az 1910-es években a menházban lakók száma az elhalálozások miatt gyors csökkenésnek indult, ami nem meglepő, hiszen ekkorra már a szabadságharc legfiatalabb honvédei is sorra túljutottak nyolcvanadik évükön. 1911-ben még 140-en éltek az intézményben, 1919-ben már csak 15-en.¹⁵⁶ 1920-ban egy honvédelmi miniszteri rendelet lehetővé tette, hogy az üresen maradt helyeket az első világháborúban rokkanttá vált, rászoruló katonákkal töltsék fel.¹⁵⁷ 1925-ben a menházat egy miniszteri rendelet értelmében „Magyar királyi rokkantházazzá” szervezték át, az 1848–49-es „agghonvédek” jogainak sértetlenül hagyásával.¹⁵⁸ A menház utolsó 1848–49-es honvéd lakója két évvel később hunyt el. Az épületet a második világháború idején bombatalálat érte, és megsemmisült.¹⁵⁹

¹⁵¹ MNL OL R 68. 1. t. Éttező létszámjegyzék, 1896. november 20.; HL VI. 12. 28. d. Jelentés a menház állapotáról, 1912. január 28.

¹⁵² Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek. (1906-tól önálló fejezetben jelentek meg a menház kiadásai.) Lásd: 3. sz. függelék.

¹⁵³ MNL OL R 68. 1. t. Élelmiszer-megrendelési jegyek, Parancsnoki hirdetmény a sertések eladásáról, 1882. január.; HL VI. 12. 23. d. Szervezeti szabályzat, 1911. A lakók általában húsvet, marhahúst mártással, főzeléssel vagy tésztaival kaptak ebédre, péntekenként halat, ünnepnapokon pedig sült borjút vagy csirkét. 1908-ban naponta 32–34 kiló marhahúst, 64 darab kenyert, 314 darab zsemlet rendeltek. MNL OL R 68. 1. t. Élelmiszer-megrendelési jegyek; HL VI. 12. 28. d. Jelentés a menház állapotáról, 1912. január 28.

¹⁵⁴ A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 83–88. o.

¹⁵⁵ MNL OL R 68. 1. t.; HL VI. 12. 28. d.; HL VI. 12. 23. d. Szervezeti szabályzat, 1911.

¹⁵⁶ HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1911. január 17., 1919. július 26.

¹⁵⁷ HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1922. május 20. 1920/69.625/12. sz. honvédelmi minisztériumi rendelet.

¹⁵⁸ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1925. 674–675. o. A m. kir. munkaügyi és népjóléti miniszter rendelete.

¹⁵⁹ <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>. (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.)

FÜGGELÉKEK

1.

Az Országos Honvédszegélyező Egylet számára biztosított költségvetési források (1876–1918)¹⁶⁰

1876–1883: évi 45 ezer forint
 1884: 70 ezer forint
 1885–1888: évi 80 ezer forint
 1889: 120 ezer forint
 1890: 180 ezer forint
 1891–1892: évi 200 ezer forint
 1893–1895: évi 300 ezer forint
 1896–1918: évi 400 ezer forint (1900-tól évi 800 ezer korona)

2.

Az Országos Honvédszegélyező Egylet által folyósított nyugdíjak éves összege¹⁶¹

Rendfokozat	1871 (forint)	1895 (forint)	1905. január (korona) ¹⁶²	1905. szeptember (korona)	1908 (korona)
Ezredes	441	480	960	1440	1656
Alezredes	357	408	816	1224	1408
Őrnagy	315	360	720	1080	1242
Százados	264	312	624	624	718
Főhadnagy	242	275	550	550	633
Hadnagy	237	252	504	504	580
Őrmester	54,75	72	144	144	216
Tizedes	29,20	48	120	120	144
Közkatona	18,25	36	96	96	120

3.

A Honvéd Menházra biztosított költségvetési források (1883–1918)¹⁶³

1883–1898: évi 33-40 ezer forint
 1899: 75 ezer forint (az épület bővítésének költségeivel együtt)
 1900–1907: évi 100-110 ezer korona (50-55 ezer forint)
 1908–1918: évi 170-210 ezer korona (85-105 ezer forint)

¹⁶⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Átmeneti kiadások; 1896-tól Ministerelnökség, Átmeneti kiadások.

¹⁶¹ Az adatok forrásai: *A Honvéd*, 1871/23. (június 7); 1895/2185. sz. miniszterelnöki rendelet (július 9.); 1904/4199. sz. miniszterelnöki rendelet (december 15.); *Makuch* 1998. 257. o.; MNL OL K 27. 1908. március 21. (65.)

¹⁶² 1 forint = 2 korona

¹⁶³ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek / Menház.

4.

*A Honvéd Menház felügyelő bizottságának elnökei*¹⁶⁴

- 1872– Vidats János (1826–1873) honvéd százados, gépgyáros, szélsőbaloldali országgyűlési képviselő, a honvédegyletek központi választmányának tagja, a menház felépítésének kezdeményezője. (Farkas 2013. 1293–1332. o.)
- 1873– Földváry Albert (?–?) honvéd főhadnagy, a honvédegyletek központi választmányának tagja. (HL VI. 14. 2. d.; Farkas 2010. 527., 549. o.)
- 1876/1877– Feleky Miklós (1818–1902) honvéd százados, a buda-pesti honvédegylet elnöke, színész, a Magyar Színészegylet alelnöke. (HL VI. 14. 2. d.; Bona 2008–2009. I. k. 342. o.)
- 1878– Krivácsy József (1821–1903) honvéd alezredes, a komáromi vár tüzérségi parancsnoka, az emigrációban az olasz királyi hadsereg ezredese, a kiegészés után vasúti főfelügyelő Magyarországon, a honvédegyletek központi választmányának elnöke. (HL VI. 14. 2. d.; Bona 2000. 465–466. o.)
- 1882– Dr. Jekelfalussy Lajos (1848–1911) a Magyar Királyi Honvédség századosa, a Ludovika Akadémia tanára, a honvédelmi minisztérium tisztviselője, majd honvédelmi miniszter. (MOL R 68. 1. t.)
- 1890-es évek (?–) Dr. Csatóry Lajos (1832–1907) honvéd százados, az emigrációban a török hadsereg őrnagya, törvényszéki orvos, MÁV főorvos, egyetemi tanár, költő, miniszteri tanácsos. (HL VI. 12. 1. d. és 28. d.; Bona 2008–2009. I. k. 240–241. o.)
- 1908– Dr. Balogh Sándor (1827–1916) honvéd százados, egyetemi tanár, jogtudós, udvari tanácsos, a honvédegyletek központi választmányának elnöke, az Országos Honvédségélyező Egylet felügyelő bizottságának tagja, felesége 1862-től Schweidel József tábornok, aradi vértanú lánya. (HL VI. 12. 28. d.; Vasárnapi Ujság, 1911. 10. sz. [március 5.]; Bona 2008–2009. I. k. 132–133. o.)
- 1916– Dr. Haag Ödön (?–1918) honvédtiszt (?), ügyvéd, a honvédegyletek országos egyesületének másodelnöke. (HL VI. 12. 28. d.)
- 1918– Takách Mihály (?–1918) honvéd főhadnagy, földbirtokos. (HL VI. 12. 28. d.; Bona 1998. III. k. 315. o.)
- 1918– Hegedűs Pál (?–1922) honvéd hadnagy, a honvédegyletek országos egyesületének elnöke. (HL VI. 12. 28. d.; Bona 1998. II. k. 35. o.)
- 1922– Thaisz András (?–?) honvéd hadnagy (?) (HL VI. 12. 28. d.)

5.

*A Honvéd Menház parancsnokai*¹⁶⁵

- 1882– Mándy Ignác (1814–1883) honvéd ezredes, a Szatmár megyei honvédegylet elnöke. (MNL OL R 68. 1. t.; Bona 2000. 500. o.)
- 1884– Maróthy János (1819–1887) honvéd százados, 1861 és 1869 között országgyűlési képviselő. (MNL OL R 68. 1. t.; HL VI. 12. 28.; Bona 2008–2009. II. k. 67. o.)
- 1887– Kökényessy Szaniszló. (1817–1889) honvéd ezredes, az 1880-as években rendőrségi fogalmazó MNL OL R 68. 1. t.; Bona 2000. 461. o.)

¹⁶⁴ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött utolsó jegyzőkönyv 1922. december 4-én keletkezett, ezért az esetleges további elnökök személye nem azonosítható.

¹⁶⁵ A menház első parancsnoka 1873-ban Vidats János volt. Az ő halálát követően, az 1882-ben történt államosításig egy bizottság látta el a parancsnoki feladatokat. A bizottság tagjai a következő személyek voltak: Baldacsy Antal őrnagy, Tassy László őrnagy, Szathmáry Károly őrnagy, Krivácsy József ezredes, Feleky Miklós százados, Majoris István százados. A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 131–133. o.

- 1888– Cseréy Ignác (1803–1897) honvéd ezredes. (MOL R 68. 1. t.; *Bona* 2000. 288. o.)
 1896– Szentimrey Kálmán (1830–1905) honvéd százados, az 1880–90-es években az országgyűlési levéltár hivatalnok. (*Bona* 2008–2009. II. k. 406. o.)
 1905– Krúdy Gyula (1823–1913) honvéd százados, ügyvéd, a Szabolcs megyei honvédegyelet elnöke. (HL VI. 12. 28. d.; *Bona* 2008–2009. I. k. 615–616. o.)
 1909– Bydeskuty Sándor (?–?) a Magyar Királyi Honvédség nyugalmazott ezredese. (HL VI. 12. 28. d.)
 1911– Dr. Virágh László (?–?) a Magyar Királyi Honvédség főtörzsorvos. (HL VI. 12. 23. d.)

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Almanach Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Beér* 1954. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. *Beér János*. Budapest, 1954.
- Benedek* 2006. *Benedek Gábor*: Nyugdíjszabályok a magyar közigazgatásban az első világháború előtt. In: Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil 70. születésnapjára. Szerk. *Krausz Tamás*. Budapest, 2006. 28–35. o.
- Bona* 1998. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. II–III. k. Budapest, 1998.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás.) Budapest, 2000.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Cieger* 2011. *Cieger András*: Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége. In: Identitásaink és elhallgatásaink. A XXI. Század Intézet évkönyve. Szerk. *Fricz Tamás – Láncri András*. Budapest, 2011. 27–42. o.
- Deák* 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.
- Farkas* 2002. *Farkas Zsuzsa*: „Haladó ember romlékony vonásai”. Kossuth-ábrázolások a 19. századból. *História*, 9–10. sz. (2002.) <http://www.historia.hu/archivum/2002/020910farkas.htm> (A letöltés időpontja: 2014. május 22.)
- Farkas* 2010. *Farkas Katalin*: Perczel Mór és a honvédegyeleti mozgalom kibontakozása (1867–1868). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2010. 3. sz. 522–561. o.
- Farkas* 2013. *Farkas Katalin*: Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok*, 2013. 5. sz. 1293–1331. o.
- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007.
- HL Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

- Kossuth 1848/49-ben Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. rész. 1848. szeptember–december. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952.
- Kossuth:*
Írások és beszédek
Kovács 2011. *Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–49-ből*. Vál., s. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 2003.
- Kovács* 2011. *Kovács István: A Honvédségélyezési Alap Bizottságának tevékenysége. Avagy a koronázási ajándék „kedvezményezettjei”*. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. *Gecsényi Lajos – Izsák Lajos*. Budapest, 2011. 365–372. o.
- Kozári* 2012. *Kozári Monika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Budapest, 2012.
- Kt. Kézirattár
- Lukács* 1984. *Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest, 1984.
- Makuch* 1998. *Makuch Bertalan: A Debreceni Honvédegylet története*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, XXV. 1998. 229–267. o.
- Mikár* 1869. *Mikár Zsigmond: Honvéd schematismus vagy is: 1848/9-ki honvédsereg-ből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*. Pest, 1869.
- Mikár* 1891. Honvéd-névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- Pete* 2011. *Pete László: Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908*. Budapest, 2011.
- Somogyi* 1999. *Somogyi Éva: A honvéd nyugdíjak ügye a közös minisztertanácson*. In: A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Szerk. *Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor*. Debrecen, 1999. 103–107. o.
- Szabó* 1999. *Szabó Csilla: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása*. *Századok*, 1999. 3. sz. 519–541 o.
- Színnyei* *Színnyei József: Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Wertheimer* 1910. *Wertheimer Ede: Andrassy Gyula élete és kora*. Budapest, 1910.